

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Історико-юридичний факультет
Кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин
014.03 Середня освіта (Історія)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістра

ПРОБЛЕМА НАГОРНОГО КАРАБАХУ
В СУЧАСНІЙ СВІТОВІЙ ПОЛІТИЦІ

Студента: **Супруна Ростислава Володимировича**

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент
Дудка Раїса Анатоліївна

Рецензент:

кандидат історичних наук
Шевченко Наталія Олександрівна

Рецензент:

кандидат історичних наук, доцент
Давиденко Юрій Миколайович

Допущено до захисту:

(посада)(підпис) (дата) (ініціали та прізвище)

АНОТАЦІЯ

Магістерська робота викладена на 85 сторінках, вона містить 3 розділи, 3 ілюстрації, 80 джерел в переліку посилань.

Об'єктом дослідження є Нагорний Карабах.

Предмет дослідження - проблема Нагорного Карабаху в сучасній світовій політиці.

Мета дослідження - аналіз Нагорно - Карабаського конфлікту в системі міжнародних відносин і розробка сценаріїв по його вирішенню.

У першому розділі представлена історіографія проблеми Нагорного Карабаху. В другому розділі - викладено теоретичний матеріал конфлікту, його причини та передумови. В третьому розділі описується сучасна проблема Нагорного Карабаху і ставлення та підтримка з боку інших держав. В останньому розділі магістерської роботи показується підтримка Азербайжану ісламськими країнами і позиції великих країн – таких як США, Франція, Росія.

За результатами роботи зроблено висновки щодо причин конфлікту, і було досягнуто мети – проаналізовано конфлік Нагорного Карабаху в системі міжнародних відносин, та було розроблено сценарії його вирішення.

Ключові слова: Азербайджанська Демократична Республіка, Азербайджанська, Радянська Соціалістична Республіка, Автономна область Нагорного Карабаху, Вірменська Радянська Соціалістична Республіка, Мінська група, Нагорний Карабах, Нагорно-Карабахська Республіка, Республіка Вірменія, Рада безпеки організації об'єднаних націй, Нарада з безпеки і співробітництва Європи, Організація з безпеки і співробітництва Європи, Союз Радянських соціалістичних Республік.

ANNOTATIONS

The master's thesis is presented on 85 pages, it contains 3 sections, 3 illustrations, 80 sources in the list of references.

The object of study is Nagorno-Karabakh.

The subject of research is the problem of Nagorno Karabakh in modern world politics.

The purpose of the study is to analyze the Nagorno - Karabakh conflict in the system of international relations and develop scenarios for its solution.

The first section presents the historiography of the Nagorno Karabakh problem. The second section presents the theoretical material of the conflict, its causes and preconditions. The third section describes the current Nagorno-Karabakh problem and the attitude and support of other states. The last section of the master's thesis shows the support of Azerbaijan by Islamic countries and the position of large countries - such as the United States, France, Russia.

Based on the results of the work, conclusions were made about the causes of the conflict, and the goal was achieved - the Nagorno Karabakh conflict in the system of international relations was analyzed, and scenarios for its resolution were developed.

Key words: Azerbaijan Democratic Republic, Azerbaijan, Soviet Socialist Republic, Nagorno-Karabakh Autonomous Region, Armenian Soviet Socialist Republic, Minsk Group, Nagorno-Karabakh, Nagorno-Karabakh Republic, Republic of Armenia, Security Council of the United Nations Europe, Organization for Security and Cooperation in Europe, Union of Soviet Socialist Republics.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ІСТОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ	8
1.1 Історіографія локального Карабахського конфлікту на пострадянському просторі.....	8
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОСТІ	12
2.1 Теоретичні основи проблем національної ідентичності і Карабахський конфлікт.....	12
2.2 Причини і передумови виникнення конфлікту в Нагорному Карабаху	188
2.3 Взаємодія Азербайджану з країнами ГУАМ і мирне врегулювання карабаського конфлікту	344
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНА ПРОБЛЕМА НАГОРНОГО КАРАБАХУ	49
3.1 Іранський нейтралітет	50
3.2 Підтримка Азербайджану з боку Туреччини і Грузії	61
3.3 Політика Росії, США і Франції в регіоні	65
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	74
ДОДАТКИ	83

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АДР — Азербайджанська Демократична Республіка
- АЗР — Азербайджанська Республіка
- АзССР — Азербайджанська Радянська Соціалістична Республіка
- АОНК — Автономна область Нагорного Карабаху
- ВрмРСР — Вірменська Радянська Соціалістична Республіка
- ВР — Верховна Рада
- МР — Мінська група
- НК — Нагорний Карабах
- НКР — Нагорно-Карабахська Республіка
- РВ — Республіка Вірменія
- РБ ООН — Рада безпеки організації об'єднаних націй
- НБСЄ / ОБСЄ — Нарада з безпеки і співробітництва Європи / Організація з безпеки і співробітництва Європи
- СРСР — Союз Радянських соціалістичних Республік

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі конфлікти стали одним з провідних факторів нестабільності на земній кулі. Бувши погано керованими, вони мають тенденцію до розростання, підключенню все більшого числа учасників, що створює серйозну загрозу не тільки тим, хто безпосередньо виявився залученим в конфлікт, але і всім, хто живе на землі.

Серед безлічі конфліктів, найбільш актуальним на сьогоднішній момент є конфлікт між Вірменією і Азербайджаном через Нагорний Карабах. Сьогодні йдуть артилерійські і стрілецькі дуелі, гинуть люди, обидві сторони звинувачують одна одну в диверсійних операціях і звалюють один на одного провину в провокуванні бойових дій.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що територія Нагорного Карабаху в силу своїх геополітичних характеристик є зоною життєво важливих інтересів багатьох країн, таких як Вірменія, Азербайджан, Росія, Грузія та інших. Всі процеси, що відбуваються в Нагорному Карабасі, в тій чи іншій мірі впливають на економічний, політичний, культурний розвиток цих країн і представляють інтерес з точки зору національної безпеки. Тема актуальна ще й тому, що конфлікт в даний час різко загострився і залишається невирішеним, і від його подальшого розвитку залежить майбутнє не тільки Закавказзя, а й світової спільноти в цілому.

Карабаський конфлікт давно став об'єктом пильного вивчення наукового та експертного співтовариства не тільки в Азербайджані і Вірменії, а й далеко за їх межами. Разом з тим, поза рамок досліджень довгий час залишаються особливості зовнішньої політики країн, спрямовані на мирне врегулювання конфлікту.

Аналіз існуючих в цей час проблем в Нагорно-карабаського конфлікту і визначення можливих перспектив розвитку ситуації є сьогодні значущою проблемою для фахівців у сфері міжнародних відносин.

Об'єктом дослідження є Нагорний Карабах.

Предмет дослідження - проблема Нагорного Карабаху в сучасній світовій політиці.

Мета дослідження - аналіз Нагорно - Карабаського конфлікту в системі міжнародних відносин і розробка сценаріїв по його вирішенню.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

1. Розглянути історіографію локального Карабаського конфлікту на пострадянському просторі;
2. Вивчити теоретичні основи проблем національної ідентичності і Карабаський конфлікт;
3. Позначити причини і передумови виникнення конфлікту в Нагорному Карабаху

4. Дослідити взаємодію Азербайджану з країнами ГУАМ і мирне врегулювання карабаського конфлікту;

5. Проаналізувати сучасну проблему Нагорного Карабаху;

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з розпаду СРСР в 1991 р. по теперішній час, коли в зв'язку з останніми подіями на території Нагорного Карабаху, які набули особливої актуальності.

Територіальні рамки дослідження обумовлені межами Нагорного Карабаху, розташованого в східній частині Вірменського нагір'я, згідно з адміністративно-територіальним поділом Азербайджанської Республіки перебуває на її території, і межує з республікою Вірменією.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання в таких сферах:

1) науково-дослідницький: здобутки автора, викладені у дослідженні та висновках до роботи, залишають простір для подальшої наукової розробки. Результати дослідження можуть бути застосовані стосовно інших подібних випадків, тобто країн пострадянського простору, що перебувають у процесі політичної трансформації. Результати дослідження надають можливість подальшого наукового вивчення проблематики трансформації посткомуністичних країн в цілому та окремих її аспектів.

2) прикладній: висновки та рекомендації авторки наприкінці дослідження можуть бути застосовані у роботі як зовнішньополітичних органів та відомств України при розробці стратегії двосторонніх відносин із країнами Південного Кавказу, Росією, ЄС та США, так і у роботі внутрішньополітичних державних інститутів при розробці програм системних реформ.

Методи дослідження. У роботі були використані як теоретичні, так і емпіричні методи дослідження.

Теоретичні методи: аналіз, синтез, систематизація, порівняння, узагальнення, дедукція та індукція, схематизація.

Емпіричні методи: історико-генетичний, метод івент-аналізу, метод контент-аналізу, проблемно-хронологічний метод, метод сценарного аналізу. Історико-генетичний метод дозволив провести аналіз причин і взаємозв'язку ключових подій конфлікту в Нагорному Карабасі. Основні події і процеси викладені, використовуючи методи опису та івент-аналізу.

Також використовувався проблемно-хронологічний метод - для вивчення еволюції ключових проблем. Метод сценарного аналізу був використаний в метю прогнозування подальшого розвитку міжнародних відносин в контексті Нагорно - Карабаського конфлікту.

Джерельна база. У дослідницькій роботі було використано нормативно-правові джерела: офіційний сайт МЗС Азербайджану, сайт президента Нагорно-Карабаської республіки, Конституція СРСР, Статут ООН.

Структура та обсяг магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел з 80 найменувань. У тексті містяться 1 рисунок та 2 додатки. Робота викладена на 85 сторінках друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1. ІСТОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Теоретичний матеріал з питань міжнародних відносин докладно висвітлено в книгах А.В. Торкунова, В. Л. Хмилева, П. А. Циганкова. Феномен конфлікту в міжнародних відносинах досить ґрунтовно вивчений як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі.

Функції політичних конфліктів добре висвітлив Манойло А.В. в своїх працях. Американський політолог К. Уолц, в свою чергу, пропонував розглядати причини конфлікту на трьох рівнях: рівень індивіда, рівень держави і рівень системи міжнародних відносин. І потім, проаналізувавши всі три рівні, робити висновки про реальні причини конфлікту.

Що стосується класифікацій конфліктів, то їх вивчали А.Я. Анцупов, А.І. Шипілов, М. Дойч. Класифікація американського дослідника М. Дойча базується на умовах істинності і хибності. Класифікація Анцупова і Шипілова базується на основі інтересів сторін, в ній виділяються конфлікти ідеологій, релігійні конфлікти. Варто відзначити, що способи врегулювання конфлікту розглядаються в основному в рамках зарубіжної конфліктології, наприклад, в роботах Л.М. Оппенгейма і Дж. Старка. Фундаментальні положення, що стосуються способів і механізмів їх врегулювання та попередження, закріплені в Статуті Організації Об'єднаних Націй.

З огляду на підвищену конфліктогенність в Нагорному Карабасі значну увагу в сучасній літературі приділяється розгляду конфліктів всередині даного субрегіону. Проблема Нагорного Карабаху знайшла відображення в роботах Н. Алієва, який найбільш повно відобразив становлення конфлікту. Д. Бабаян і С.Чернявський відбили хід переговорного процесу у врегулюванні конфлікту. Комплексний аналіз даного конфлікту був відображений в роботах А. Гушер, С. Панаріна, С. Маркедонова.

Таким чином, аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури дозволяє зробити висновок про те, що окремі аспекти Нагорно - Карабахського конфлікту вивчені до теперішнього часу досить добре. Однак комплексного дослідження, в якому поєднувалися б докладні висвітлення історії питання, аналіз сучасного стану конфлікту і оцінка перспектив його дозволу, виявити не вдалося, що зумовило новизну теми магістерського дослідження «Проблема Нагорного Карабаху в сучасній світовій політиці».

1.1 Історіографія локального Карабахського конфлікту на пострадянському просторі

Науковий аналіз спеціальної, присвяченої карабахському конфлікту літератури, дозволяє стверджувати, що існує велика кількість досліджень, що відображають різні, часто ненаукові точки зору на предмет історії, характеру протікання та наслідків конфлікту. Наукова література з даного питання

об'єднує в собі найрізноманітніші підходи. Актуальність звернення до теми локальних конфліктів на пострадянському просторі, з точки зору історіографії, викликана відсутністю систематичного підходу до інтерпретації етнополітичної конфронтації в Закавказзі [1, с. 118].

Карабахський конфлікт - це конфлікт, який має давні історичні та культурні корені (на початку ХХ століття Нагорний Карабах двічі (в 1905-1907 і 1918-1920 рр.) ставав ареною кровопролитних вірмено-азербайджанських зіткнень), який вступив в активну фазу в роки перебудови на тлі різкого підйому національних рухів. Піднімаючи проблему систематизації історіографії Карабахського конфлікту на пострадянському просторі, нами гіпотетично сформульовані її найбільш дискусійні аспекти: проблема ідентифікації причин і сутності (війна, збройне зіткнення, терористичний акт) конфлікту, визначення характеру бойових дій, наслідків, міжнародного, етнічного, національно-політичного значення конфлікту.

Проблема територіальної та етнічної приналежності регіону, пов'язана з поверненням азербайджанських біженців з Карабаху назад на батьківщину. Даному питанню свою працю присвятили: британський дослідник-публіцист Томас де Ваал і швейцарський журналіст Віген Четерян. Ці роботи можна віднести до журналістської блоку досліджень. Так само цим питанням займався азербайджанський інтелектуал Табіб Гусейнов (сам родом з Нагорного Карабаху) [38, с. 45].

У фокусі його досліджень - висвітлення питань, пов'язаних з ходом тривалого переговорного процесу протиборчих сторін. Багатогранніше цієї проблеми присвячена робота індійської дослідниці К. Б. Уша (Центр кавказьких досліджень, Чандігар, Індія). У роботі «Євразійські Дослідження» вона приходить до висновку, що особливістю дипломатичних зносин в Карабахському конфлікті є прагнення сторін до імітації переговорного процесу, ніж чим прагнення до досягнення конструктивних і взаємоприйнятних рішень, не кажучи вже про їх втіленні в життя. Особливу увагу причин карабаської війни приділив французький історик Клер Мурадян, він написав статтю

«Нагорно-карабахський питання: міжетнічний конфлікт або криза деколонізації?» [3, с. 35].

Н. Дадвік у своїй статті «Нагорний Карабах і політика суверенітету» докладно розглянув причини карабаської війни. Проблема опису знакових аспектів карабаської війни: створення регулярної армії, конкретні бойові операції, і в особливості взяття, що вважалася неприступної, фортеці Шуші. Хоча історіографія звільнення Шуші і будівництва збройних сил НКР знаходиться в стадії становлення, проведена значна робота в розробці окремих теоретичних питань, пов'язаних з різними кутами проблеми увічнення сучасної їм історії. З праць місцевих авторів-очевидців можна відзначити хронологію, складену В. Б. Арутюняном [2, с. 89].

Цікаві факти, докладно описують весь хід карабахського руху від мирних демонстрацій до широкомасштабних військових дій, представлені в книзі відомого вірменського письменника, публіциста і громадського діяча Зорія Балаяна. Про військових госпіталях, розгорнутих в ході Шушінської операції і заслуги військових медиків у війні присвячена книга засновника військово-медичної служби Армії Оборони (АТ) НКР Валерія Марутян (1943-1998) [9, с. 400].

Відомості, присвячені активному учаснику Карабахської війни, в тому числі і звільнення міста Шуші, Варданом Степаняну (1966-1992), представлені в книзі Амалії Едігарян [7, с. 14]. До теми Карабахської війни і формування АТ НКР зверталися так само Размик Петросян, Днепрік Багдасарян, Ованес Айвазян, Сенор Асратян. Проблема ідентифікації локального конфлікту. Проблему зачіпали такі історики як С. М. Маркедонов, А. Н. Ямська, Артур Цуцієв, Ш. В. Александрович.

Особливістю карабахського конфлікту є те, що цей конфлікт жевріє протягом декількох століть, з часів міграції тюркських племен і втрати незалежності Арцахського (карабахських) князівств, які перебували поперемінно під владою, то перських шахів, то тюркських шейків [4, с. 118].

З точки зору антропологічного дослідницького методу події досліджені так само Галиною Старовойтової та Нонною Шахназарян. Проблему аналізу соціальних відносин в Карабасі піднімали такі дослідники як М. Дадвік, К. Мурадян, С. М. Маркедонов, А. Н. Ямська, В. А. Шнирельман. Проблема довгострокових соціальних наслідків карабаської війни знайшла своє відображення в монографії російської дослідниці Нонною Шахназарян. Так само дану проблему розглядала етнолог Галина Старовойтова

Дослідники не прийшли до єдиної точки зору, в якому плані розглядати періодику - як єдиний комплекс джерел або як різні типи джерел, розташовані в одному місці. Розміщення на сторінках періодики текстів різних жанрів примушує ряд дослідників ставити питання про відмову від розгляду повторюваної друку як одного історичного джерела. В. М. Ринкова пропонує розглядати в якості джерельної одиниці кожен окремо взяту публікацію в газеті чи журналі. Л. Н. Пушкар'єв, відзначаючи різноманітність матеріалів періодики, все ж бачив в них єдиний комплекс [5, с. 29].

Таким чином, систематизуючи історіографію, ґрунтуючись на проблемно-орієнтованому підході, вдалося виділити сім проблем, які піднімали історики:

- проблема територіальної та етнічної приналежності регіону;
- причини карабаської війни;
- проблема опису знакових аспектів карабаської війни;
- проблема ідентифікації локального конфлікту;
- проблема довгострокових соціальних наслідків карабаської війни;
- проблему аналізу соціальних відносин в Карабасі;
- проблема неупередженого джерелознавчого аналізу документів.

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОСТІ

Проблеми, які накопичили в системі міжнародних відносин за останні десятиліття, в сьогоденних реаліях світової політики сприяли формуванню нових загроз і викликів, нехарактерних для неї в попередні епохи. До їх числа сьогодні відносять транснаціональну злочинність, зростання терористичної діяльності в різних регіонах світах, загрозу поширення зброї масового ураження, величезну різницю в економічному розвитку держав, незаконну міграцію. Разом з тим система успадкувала і «традиційні» виклики, особливе місце в переліку яких займають недозволені регіональні конфлікти, до числа яких відноситься і Карабахський конфлікт між Вірменією і Азербайджаном.

Політичний конфлікт - це відкрите збройне протистояння між державами. На даний момент існує величезна кількість міждержавних конфліктів. Дана форма є найбільш масштабної і складної за структурою формою соціального конфлікту.

2.1 Теоретичні основи проблем національної ідентичності і Карабахський конфлікт

Найбільш складним і заплутаним на пострадянському просторі є Нагорно-Карабахська конфлікт.

Нагорно - Карабахський конфлікт - етнополітичний конфлікт в Закавказзі між азербайджанцями і вірменами. Юридично територія Нагорного Карабаху є територією Азербайджану.

Нагорний Карабах - історична область в Закавказзі (рис. 1.1).

Рис. 2.1. Географічне розташування Нагорного Карабаху

Джерело: [10].

Займає східні і південно-східні гірські і передгірні райони Малою Кавказу, разом з рівнини Карабахом складає географічну область Карабах.

Початком карабахського конфлікту, який став по суті вірмяно-азербайджанським, прийнято вважати 20 лютого 1988 року, коли позачергова сесія Ради народних депутатів Нагорно-Карабахської автономної області в складі Азербайджанської РСР прийняла рішення клопотати перед Верховними Радами Азербайджану і Вірменії про передачу області з складу Азербайджанської РСР до складу Вірменської ССР.

Однак першим кроком на шляху вірмено-азербайджанського конфлікту було б вважати зіткнення відбулися в Кафанском районі Вірменії на етнічному ґрунті, де історично компактно проживали етнічні азербайджанці. В результаті погромів сотні азербайджанців змушені були втекти з Вірменії в Азербайджан. Таким чином «з'явилися перші біженці в СРСР» [11].

І тільки потім був зроблений наступний крок на шляху ескалації конфлікту, яким стало вже згадане рішення позачергової сесії Ради народних депутатів НКАО. Те, що це рішення давно готувалося і узгоджувалося з

Вірменією свідчить і той факт, що значна частина жителів Єревана, а також іншої частини Вірменії вийшли на демонстрації підтримки, вимагаючи від союзного Центру включити НКАО в складі Вірменської РСР немов по команді.

Очевидно, що в умовах радянської політичної системи, при відсутності нині популярних соціальних мереж, інтернету і мобільних телефонів, підготовка такого роду виступів повинна була готуватися завчасно і з залученням ресурсної бази існувала тоді владної структури.

Азербайджанська громадськість спочатку навіть не усвідомила всієї складності ситуації, що складається, вважаючи, що в єдиній державі сепаратистські виступи повинні і будуть радикальним чином перетинатися центральною владою Радянського Союзу [12].

Однак з перших днів конфлікту центральна влада країни не стали робити дієвих заходів спрямованих на перетин сепаратистських устремлінь вірмен Нагорного Карабаху і як наслідок азербайджанська громадськість стала все більше радикалізуватися, вимагаючи від центральної влади СРСР забезпечення територіальної цілісності своєї республіки, що на думку значної частини азербайджанців відповідало ключовим інтересам всього Радянського Союзу. На цьому етапі розвитку конфлікту, політичне і національне самовизначення протидіючих сторін йшло за різними напрямками.

Вірмени вважали, що приєднання Нагорного Карабаху до Вірменії, відповідає історичним інтересам вірменської нації, яка тільки при виконанні цієї умови може бути вірна Радянському строю.

Азербайджанці ж були впевнені в тому, що збереження Нагорного Карабаху у складі Азербайджанської РСР, не просто відповідає їх історичним інтересам, а є духовною основою існування азербайджанського етносу. Крім того, вони говорили про те, що перебування Нагорного Карабаху в рамках АзССР, обумовлено економічними зв'язками НКАО з іншою частиною республіки. Але найважливіший момент полягав у тому, що азербайджанська громадськість вважала, що збереження НКАО в складі Азербайджану є основою безпечного існування всього СРСР, так як в протилежному випадку

почнеться переділ кордонів всередині радянської держави, що розвалить єдину країну [17].

Однак незабаром відбулися події, які сприяли трансформації позиції сторін. Йдеться про подальше виселення азербайджанців з Вірменії, які після прибуття в Азербайджан, стали розміщуватися владою в регіонах республіки, в тому числі і в найближчому до столиці промисловому центрі Сумгаїті. Через деякий час, спровоковані екстремістами з обох сторін погроми в цьому місті, привели сторони конфлікту до межі відкритої війни. Більш того, ці події, на думку ряду дослідників, мали важливе значення виступивши в якості катализатора національних революцій в Вірменії та Азербайджані.

З цього моменту починається «оформлення» конфлікту, він починає набирати масштабу і таким чином фактично закладає основу майбутнього міждержавного протистояння між Вірменією та Азербайджаном. У цей час, тодішня влада Азербайджанської РСР, так само як і центральне керівництво СРСР, не зуміли вчасно і ефективно втрутитися в перебіг передвиборних процесів з метою запобігання ескалації насильства, а влада Вірменії, просто взяли курс на конфронтацію, висунувши на перший план ідею особливої вірменської етнічності [18].

Таким чином, подальший розвиток подій пішов по шляху ескалації конфлікту, що в свою чергу призвело до поширення націоналістичних ідей і в азербайджанському суспільстві. Незабаром націоналізм стала основою «національної ідентичності» як Вірменії, так і Азербайджану.

Щоб зрозуміти сутність і глибинність проблеми «національної ідентичності» необхідно звернутися до теоретичних основ його понятійного апарату, а саме, «етносу», «нації», «націоналізму», «ідентичності». Залежно від історичної епохи, вчені підходили до розгляду цих питань з позиції конкретного історичного розвитку соціально-економічних відносин.

Останнім часом такі терміни як «нація», «ідентичність», «національна ідентичність» в політичній, соціальній та інших науках стають все більш

актуальними. В кінці ХХ і початку ХХІ століть проблема «національної ідентичності» стала надзвичайно гострою в світовій політиці [19].

Як приклад можна привести події, що послідували за розпадом СРСР, коли утворилися нові незалежні національні держави. На території багатьох колишніх радянських республік національне питання до сих пір залишається невирішеною, гальмуючи соціально-економічний розвиток цих країн, а також становлять загрозу міждержавним відносинам і загальної системі міжнародної безпеки. Ряд етнічних конфліктів за минулі роки переходили в гарячі стадії, як це було в серпні 2008 р., коли Грузія спробувала відновити свій суверенітет над Південною Осетією і Абхазією, або коли в наслідок дій екстремістських елементів в Ошкській області в 2010 р, Киргизія і Узбекистан підійшли до межі війни. Продовжує тліти конфлікт в Молдові, між ні ким не визнаної «ПМР» і Кишиневом, або ж російсько-українська війна яка розпочалася в 2014 році, коли Росія анексувала Крим і нині Україна відстоює територіальну цілісність країни в Донбасі.

Фактором, що сприяв кривавому розпаду Югославії, також стала проблема «національної ідентичності». Що прийняли в попередні століття католицизм і іслам - серби, стали ідентифікувати себе як «хорвати» і «мусульмани», а не як етнічні групи пов'язані з сербами родинними узами. Бажання ж сербів, довести цим групам, в тому числі за допомогою військової сили, що всі вони вийшли з одного кореня і є єдиним народом або етносом було сприйнято хорватами і сербами мусульманами як посягання на їх само ідентифікацію [20, с. 118].

Складність вивчення даної проблематики, стосовно до нашого дослідженню полягає в тому, що часто відбувається підміна (свідоме і / або несвідоме) понять «національної ідентичності (етнічної ідентичності)» і «права націй на самовизначення». Значною мірою це пов'язано з тим, що стосовно карабахського конфлікту світове співтовариство в основному дотримується практики подвійних стандартів, яке виражається в тому, що воно не готово визнати Вірменію країною агресором, визнати повною мірою факт окупації

азербайджанських територій, хоча при цьому визнає територіальну цілість Азербайджану.

Нагорно-Карабахський конфлікт, є безперечно, протистоянням азербайджанців і вірменів через контроль над конкретною територією, на якому ніколи не існувало і не може існувати нація або етнічна група звана «карабахцям», особливо після того, як з цієї території потрапила під контроль вірменських збройних формувань було вигнано все азербайджанське населення.

Таким чином стосовно до нашого дослідження ми не можемо говорити про проблему «національної (етнічної) ідентичності» в Карабахському конфлікті, так як в ньому його практично немає, бо протестні сторони не сумніваються у визначенні своєї етнічної ідентичності.

Теорія нації існує вже протягом двох століть і часто зазнає змін в ході історичного розвитку. Істотний внесок в розвиток теорії нації внесла матеріалістична концепція, заснована перш за все на марксизмі [23, с. 100].

З історичних теорій нації слід зазначити психологічну теорію, що виникла на базі ідеалістичної філософії Канта, Гегеля, Фейєрбаха. З одного боку це було вірним напрямком для вивчення психології народів, але недостатнє для розкриття поняття «нації». Доповнюючи один одного, психологічні теорії освячують процес формування національного характеру народів.

Зокрема Лебон говорить про тому, що ідеї, трансформуючись через підсвідомість, висловлюючись уже в почуттях, стали неписаними правилами дій для певної спільноти. В даному випадку мова йде безпосередньо про менталітет.

3. Фрейд розглядає формування національної психології як синтез багатьох індивідуальних свідомостей і характерів. Національна психологія та психологія індивіда нерозривні, як нерозривна їх культура. Постійно відбувається синтез ідей та ідеалів, накопичення традицій, що породжує духовність і свідомість національної спільноти. Формується національна психологія. «Національна психологія - історично сформувалася сукупність

стійких, характерних для даної національної спільності чуттєвих, емоційних властивостей і способів сприйняття світу і форм реакції на нього».

Національна психологія в свою чергу визначає національну самосвідомість і індивіда і спільності. «Самоідентифікація, свідомість індивіда свою приналежність до даної національної спільності - первинний, основний показник національного самосвідомості» [31, с. 118].

Самоідентифікація має на увазі певний духовний потенціал індивіда, в основі якого першорядне значення мають елементи культури і, перш за все мова, як елемент етнічної ідентичності. Серед інших важливих елементів виділяються етнічні цінності, символи, святині, що становлять зміст історичної пам'яті і формують національний характер. Важливу роль відіграє повсякденність, яка визначається національним побутом, природними умовами, економічними відносинами, сім'єю, одягом та ін. Все це інтегрується в конструкцію підходу до національної ідентичності, формується масова самосвідомість. Це етнокультурний і етнопсихологічний рівень ідентифікації.

Більш високий рівень ідентифікації пов'язаний з розумінням індивіда національного характеру народу. В даному випадку мається на увазі високий рівень духовної і соціальної організації народу. На цьому рівні національну самосвідомість виходить за етнічні рамки і дивиться в майбутнє, яке пов'язане з національною інтеграцією. Найпростіше ідентифікувати індивіда в етнооднородному соціумі, мають свої географічні і культурні кордони.

2.2 Причини і передумови виникнення конфлікту в Нагорному Карабаху

Конфлікт між Азербайджанською Республікою і Республікою Вірменія навколо Нагорного-Карабаху по своїм політичним і гуманітарних наслідків є одним з найбільш ранніх і масштабних серед регіональних конфліктів на пострадянському просторі. Крім масштабності і значення в світовій історії як своєрідного детонатора дестабілізації міжнаціональних відносин в рамках

колишнього Радянського Союзу Нагорно-Карабахська конфлікт відрізняється рядом специфічних рис з точки зору самої класичної конфліктології.

Головна причина, так званої, «Нагорно-Карабахської проблеми» полягає в невіршеності територіальних проблем між Азербайджанською Республікою та Республікою Вірменія [33, с. 42].

Причина стабільно пильної уваги вірмен до Карабаху криється в тій трагічній долі вірменського народу, яка склалася в силу об'єктивних і суб'єктивних факторів. Це можна простежити шляхом короткого екскурсу в історію вірменського народу і Карабаху. В цілому, можна виділити кілька етапів, кожен з яких характерний «гарячими» і «холодними» фазами і іншими рисами.

Історичні корені Нагорно-Карабахського конфлікту досить глибокі. У сучасній історичній літературі ця проблематика висвітлена досить широко. При цьому, деякі вірменські автори початком історії Нагорно-Карабахського конфлікту вважають 1918 рік. На нашу думку, точкою відліку в історії Нагорно-карабаської проблеми став 1813 рік.

Саме в цей період був підписаний Гюлюстанській мирний договір між Росією і Іраном 24 жовтня 1813 в Карабахському селищі Гюлюстан після закінчення Російсько-Іранської війни 1804- 1813 років [34, с. 213].

Іран визнав приєднання до Росії Дагестану, Грузії, Гурії, Абхазії, а також Карабахського, Гянджінського, Шекинського, Ширванського, Дербентського, Кубинського, Бакинського і Талишінського ханств. Це було першим етапом нової історії в долі Азербайджанського і Вірменського народів.

Початком другого етапу стала російсько-іранська війна 1826 - 1828 р.р., розв'язана іранським шахом з метою відторгнення Закавказзя від Росії. Після її завершення 10 лютого 1828 в селі Туркменчай (це територія Ірану, 50км, від Тебриза) був підписаний Туркменчайській мирний договір між Росією і Іраном. За умовами Туркменчайського мирного договору, до Росії відходили Еріванське і Нахічеванське ханства; уряд Ірану зобов'язався не перешкоджати переселенню вірмен у Вірменську область, створену Російською імперією на території

Ериванського і Нахічеванського ханств. Туркменчайській світ зміцнив положення Росії і послабив позиції Ірану в Закавказзі. До Великої Жовтневої Соціалістичної революції договір становив основу російсько-іранських відносин [35, с. 108].

Таким чином, це було початком розділу території Азербайджану на дві частини між Іраном і Російською імперією (північна частина Азербайджану була включена до складу Росії, а південна - до складу Іранського шахства) і збільшення чисельності вірменського населення на території північного Азербайджану, в тому числі і на території Карабаху. Ще в кінці першої чверті XIX століття вірмени в Карабасі становили абсолютна меншість. За офіційними даними 1810, в «Карабахському володінні» жителів було до 12000 родин, в числі яких знаходилося 2500 вірменських родин.

А за даними «Опису Карабахської провінції, складеного в 1823г. дійсним статським радником Могилівським і полковником Єрмоловим (Тифліс, 1866)» в Карабахському ханстві було 90000 жителів, був один місто і понад 600 сіл, з яких всього лише 150 вірменських. У Шуші проживало приблизно 1048 сімей, що складаються з азербайджанців і 474 вірмен. У селах відповідно: 12902 і 43315.

Значне чисельне збільшення вірменського населення Нагорного Карабаху сталася пізніше. Після переможного завершення російсько-іранської війни в 1828-1829 роках на території Ериванського і Нахічеванського ханств Азербайджану утворилася Вірменська область, і туди з Ірану і Туреччини переселилося понад 130 тис. Вірмен [36].

Слід, нагадати, що процес масового організованого заселення вірмен на територію Азербайджану тривав до 1918 року.

Третім етапом стало початок XX століття. У цей період після розпаду Російської імперії на Південному

Кавказі виникли нові незалежні держави - Азербайджан, Грузія і Вірменія. 28 травня 1918 р. утворилася Азербайджанська Демократична Республіка, до складу якої входив і Карабах. Згідно Батумського договору,

підписаною 4 червня 1918р., Між Туреччиною і Вірменією, територія останньої обмежувалася районами Араратській долини і Севанського басейну. Саме починаючи з цього періоду, Карабах стає ареною жорсткого протистояння між Вірменією та Азербайджанської Демократичної Республікою. Причиною тому було продовження процесу переселення вірмен на територію Карабаху.

Карабахська земля дала притулок десятки тисяч зарубіжних вірмен, яким загрожувало фізичне винищення з боку Ірану і Туреччини. Вікова економічна і культурна зв'язок Карабаху з іншими областями

Азербайджану, зокрема, з Баку, і повна відірваність від Вірменії, від Єревана, були причиною того, що вірменське селянство Карабаху на своєму з'їзді в 1919 році висловилося за повну єдність з Азербайджаном і вирішило приєднатися до Азербайджану. Про це повідомляв А. І. Мікоян 22 травня 1919 року в доповіді ЦК РКП (б) В. І. Леніну: *«Дашнаки-агенти вірменського уряду домагаються приєднання Карабаху до Вірменії, але це для населення Карабаху означало б позбутися джерела свого життя в Баку і зв'язатися з Єревана, з якої ніколи і нічим не були пов'язані. Вірменське селянство на п'ятому з'їзді вирішило визнати і примкнути теж до Радянського Азербайджану»*. Про доповідь А. І. Мікояна було повідомлено В. І. Леніну С. М. Кірова в телеграмі, надісланій 3 червня 1919 року [40, с. 82].

28 квітня 1920 року в Азербайджані встановилася Радянська влада - це і врятувало трудящих Карабаху від нових страшних злодіянь дашнаков. При вирішенні питання про утворення Нагорного Карабаху і його місці в складній структурі Радянської багатонаціональної держави, був прийнятий до уваги той незаперечний факт, що Карабах, в цілому, що включав в себе і низинну, і верхню частини, здавна склався як єдиний регіон з нерозривними економічними, соціальними, адміністративно-політичними зв'язками, з спільністю історичних доль, умов побуту і культурного розвитку.

Споконвічно Нагорний Карабах в економічному відношенні був органічно пов'язаний з усім іншим Азербайджаном, виступав як складова частина єдиної системи господарювання, що склалася в Азербайджані.

Руйнування цих зв'язків створило б серйозні труднощі в справі відновлення народного господарства і закладання фундаменту соціалістичної економіки.

В залишення Нагорного Карабаху у складі Радянського Азербайджану було кровно зацікавлене трудове селянство, що становить основну масу населення області. Воно одержувало сприятливі можливості вирішення земельного питання, оскільки Азербайджан, на відміну від Вірменії, мав у своєму розпорядженні значними, частково вільними, земельними площами. Крім того, створювалися умови для поглинання надлишку трудових ресурсів завдяки наявності найбільшого індустріального центру Баку, на нафтових промислах і в будівництві якого працювало чимало вихідців з Нагорного Карабаху [42, с. 230].

На засіданні Пленуму Кавбюро ЦК РКП (б) 4 липня 1921 року питання про територіальну приналежність Нагорного Карабаху викликав серйозну суперечність. Зважаючи на це Кавбюро визнало за необхідне перенести його остаточне рішення в ЦК РКП (б).

На наступний день, 5 липня 1921 року, Пленум Кавбюро ЦК, з урахуванням думки ЦК РКП (б), прийняв постанову: *«Виходячи з необхідності національного миру між мусульманами і вірменами і економічної зв'язку верхнього і нижнього Карабаху, його постійної зв'язку з Азербайджаном Нагорний Карабах залишити в межах Азербайджанської РСР, надавши йому широку обласну автономію з адміністративним центром у місті Шуші, що входить до складу автономної області»*[43, с. 200].

Законодавче закріплення статусу Нагорного Карабаху, як автономної області Азербайджанської РСР, було здійснено 7 липня 1923 декретом АзЦК «Про освіту автономної області Нагорного Карабаху». АзЦК ухвалив: *«Утворити з вірменської частини Нагорного Карабаху автономну область, як складову частину Азербайджанської РСР, з центром в містечку Ханкенді »*. Незабаром (у вересні 1923 г.) рішенням Карабахського обкому партії Ханкенді в ознаменування пам'яті С.Г. Шаумяна був перейменований в місто Степанакерт.

Однак знову і знову тривало вивчатися думка населення Нагорного Карабаху з цього питання і, з цією метою, в серпні 1923 року в Нагорному Карабасі було проведено референдум, і нагорно-карабаського селянство одностайно висловилися за залишення області в складі Азербайджану.

Отже, «Карабахський питання» було вирішене позитивно, на користь вірменського населення Карабаху. Однак, на превеликий жаль, тоді ніхто і не подумав про те, що в сусідній Вірменії, в Зангезуре, давно і так само компактно, проживає сотні тисяч азербайджанців (значно більше, ніж вірмен в Нагорному Карабасі), яким теж слід було б надати автономію.

Четвертий етап в історії Нагорного Карабаху бере свій початок після Великої Вітчизняної війни. Підпільний рух за з'єднання з Вірменією існувало в Карабасі протягом десятиліть. Всякий раз, коли в СРСР наступала відлига або в політичному житті країни починалися зміни - наприклад, в 1945, 1965 і 1977 роках, - вірмени направляли до Москви листи і петиції, вимагаючи возз'єднати

Нагорний Карабах з Радянською Вірменією. Це було показником того, як думали, вірмени і як функціонував Радянський Союз: вони ніколи не зверталися за рішенням проблеми в Баку, столиці Азербайджану.

Слід, відзначити, що процес переселення тривав і на даному етапі. Так, в 1948 - 1953 рр. за постановою Радміну СРСР за підписом І. В. Сталіна близько 100 тисяч азербайджанців були переселені з гірських районів Вірменії на Кура-Араксинську низовину [44].

Початком п'ятого етапу в історії Нагорно Карабахського конфлікту став 1988 рік. Конфлікт навколо Нагорного Карабаху, що виник в 1988 році минулого століття ще в політичному просторі СРСР, після розпаду Союзу автоматично перетворився в найважливішу проблему взаємин двох нових незалежних держав - Азербайджанської Республіки і Республіки Вірменія. Більш того, через цю проблему обидва новоутворених держави виявилися втягнутими в кривавий збройний конфлікт з самого моменту здобуття незалежності. За багатьма оцінками, цей конфлікт забрав життя понад 40 тис. чоловік.

Але це тільки прямі військові втрати сторін, а назвати точні цифри жертв, серед мирного населення ще належить. Бойові дії вдалося припинити 12 травня 1994 р за активним посередництвом Росії, проте політичне рішення конфлікту не досягнуто до сих пір, незважаючи на зусилля, як сторін конфлікту, так і численних міжнародних посередників.

Як наслідок цього, між двома державами зберігається ситуація «ні війни, ні миру», відсутні дипломатичні відносини, спільний кордон між двома державами перетворена в лінії фронту, блоковані транспортні та інші комунікації, що з'єднують обидві держави між собою, а також з третіми країнами. З огляду на те, що деякі найбільш впливові держави займають різні позиції щодо карабахського конфлікту, він став також помітним фактором напруженості в регіоні, перетворюючись, часом, в розмінну карту геополітичних і економічних інтересів світових держав, в першу чергу США і Росії [45].

Конфлікт завжди має якусь конкретну і раціональну причину. Він завжди з-за чогось починається. Давайте спробуємо, відмовившись від традиційних уявлень про «велике» і «низинному», змалювати логіку, динаміку і причину Карабахського конфлікту. Зовні все представляється дуже нескладним. Є НКАО, більшість населення якої складають вірмени, але територіально входить до складу Азербайджану.

Вірмени - і карабахський, і ті, які живуть у Вірменії, вважають, що це несправедливо, і на рубежі 1987-1988 років починається масовий рух вірмен за передачу НКАО від Азербайджанської РСР до Вірменської РСР. Далі розгортається ланцюг подій, що призвели до ситуації, коли немає вже ні Азербайджанської РСР, ні Вірменської РСР, а є незалежні держави Азербайджан і Вірменія, провідні до травня 1994 року повномасштабну війну з застосуванням танків і авіації, в ході якої були вбиті і вигнані з рідних місць і в Вірменії, і в Азербайджані значно більше людей, ніж усе населення Карабаху.

Сам по собі факт компактного проживання вірмен в Азербайджані не може бути необхідним і достатнім поясненням конфлікту, бо є величезна

кількість прикладів, коли ситуація, абсолютно аналогічна, а аналогічних конфліктів немає. Слід також зазначити, що у карабахських вірмен, були і конкретні претензії до Баку: труднощі з прийомом єреванського телебачення, неуважне ставлення Баку до вірменським історичним пам'яткам і те, що ряд з них азербайджанці, нібито, оголошували древнеалбанськіми, а не древнеармянская, і т.д. Але абсолютно очевидно і безсумнівно, що вірмени в Карабасі, які були переселені з Ірану і Туреччини ще в XIX ст., Мали більші права, ніж, наприклад, азербайджанці, давно, і так само компактно які проживали в Вірменії, в Зангезуре, але ніякої автономії взагалі не мали, як вірмени - в Карабасі. Тим часом, ніякого руху за приєднання до Азербайджану або, хоча б за автономію, азербайджанці не створили [46, с. 12].

Інший приклад, Вірмени в Грузії, в Ахалкалакі, проживають так само компактно, і точно так само не користуються ніякої автономією. Але, справжній кривавий конфлікт виник все ж з Азербайджаном, а не з Грузією. Крім того, хоч би якими були претензії карабахських вірмен, що призвели до конфлікту, ясно, що ці претензії абсолютно не співмірні з тими стражданнями, які довелося пережити населенню Азербайджану і Вірменії. Тому список претензій карабахських вірмен початку 1988 роки не здатний нічого пояснити.

У багатонаціональному Азербайджані, ще з часів його входження в СРСР, були свої етнічні проблеми. Однак лише одна з них вилилася в повномасштабну війну з вірменським населенням Нагорного Карабаху і Вірменією за Нагорний Карабах. В результаті цього, протиборство «свободи» вірмен Карабаху було оплачено десятками тисяч життів з обох сторін вимушеним переселенням 250 тис. Азербайджанців з Вірменії та 400 тис. Вірмен з Азербайджану. Вірменія продовжує окупацію за межами Нагорного Карабаху ще семи районів (разом з Карабахом це становить близько 20% території) Азербайджану, призвів до появи більш 800 тис. Біженців і вимушених переселенців - азербайджанців у своїй країні [50, с. 36].

Щоб розібратися в конфлікті, необхідно відволіктися від його формальних причин - приводів і ідеологічно-пропагандистських обґрунтувань, і

спробувати уявити психологічні портрети учасників, зрозуміти їх психологічну динаміку і особливості ситуації, в якій цей конфлікт виник.

Закавказзі - це досить тісний «територія», в якій, за волею долі, виявилися сусідами народи з дуже різними культурами і різним минулим. Нерідко їм важко зрозуміти один одного, поставити себе на місце сусіда і подивитися на світ його очима, і дуже легко - обопільно дратуватися і створювати негативні образи один одного. Азербайджанці і вірмени культурно, психологічно і релігійно відрізняються один від одного.

Вірмени - народ зі своєю культурою (своєю, перш за все через те, що його релігія – це особлива, вірменська, гілка християнства), дуже сильним відчуттям своєї унікальності і цінності цієї унікальності. Але одночасно багато століть історія вірмен була історією народу без держави, оточеного культурно чужими мусульманськими народами [48].

Природно, що у цього народу сформувалося сильне відчуття несправедливості і трагічності «вірменської долі», комплекс культурної переваги над сусідами і одночасно - страху перед їх численністю і фізичною силою, гостре відчуття приниженості свого становища, складне і амбівалентне ставлення до майбутнього. Певний «комплекс неповноцінності» породжує у вірмен смутні надії на те, що, може бути, рано чи пізно вдасться переламати ситуацію, і Вірменія стане великою державою з великими територіями, яке все сусіди будуть поважати і боятися [51, с. 126].

Азербайджанці - народ з древньою культурою і з зовсім іншою психологією. Вони мають значно меншим відчуттям своєї національно-культурної унікальності та її цінності, яка девальвується в їхній свідомості цінністю приналежності до величезних спільнотам - мусульманської і тюркської і роллю маленьких - локальних спільнот. У них і понині немає відчуття, (ніколи не покидає вірмен), що ти оточений ворогами, які можуть тебе просто знищити.

Як і інші народи мусульманської культури, азербайджанці відносно легко приймають реальність, йдучи в «побут», в інтереси сімей та локальних

спільнот. Їм дуже важко згуртуватися навколо загальнонаціонального справи, і принципова відмінність між поведінкою вірмен в Карабасі, що продемонстрували вражаючу завзятість і згуртованість, і зовсім пасивна поведінка азербайджанців в Зангезуре наочно демонструє відмінності психології цих двох народів. Не володіючи вірменським завзятістю, азербайджанці легко спалахують і легко гаснуть. Але азербайджанські «спалахи» можуть приймати дуже страшний, жорстокий характер. Але в ході конфлікту і вірменська сторона показала, що давня християнська культура аж ніяк не заважає здійснювати жахливі звірства, типу Ходжалинського.

У вірмен і азербайджанців, якщо так можна висловитися, різні типи ірраціональності, пише Д.Фурман, - ірраціональність вірмен відноситься, до області мрій, страхів і цілей, які, тим не менш, можуть дуже раціонально і послідовно переслідуватися. Ірраціональність азербайджанців - це ірраціональність швидких емоційних переходів від бурхливої активності до «опускання рук», прийняття реальності такою, яка вона є, і занурення в «побут» [52, с. 45].

Цілком очевидно, що це лише спроба дати портрети учасників драми, які вже в якійсь міру роблять зрозумілим виникнення в початку 1988 року конфлікту, який перейшов в криваву війну. Але цього, явно, недостатньо. Треба ще зрозуміти, що підготувало спалах, які процеси їй передували, і в якій ситуації вона виникла.

Чому конфлікт виникає саме в 1987 - 1988 роках? Пов'язано це з тим, що Закавказзі перебувало під жорстким і невсипущим контролем. Цей російський контроль лише на час був ослаблений в період громадянської війни в Росії. І як раз в цей час в Закавказзі спалахнули вірмено - азербайджанська і грузино - вірменська (і розгорталася вірмено - турецька) війни. Після відносно легкої перемоги більшовиків в Закавказькому регіоні, з утворенням СРСР, контроль центру встановився в ще більш жорсткій формі, що виключало будь-який відкритий прояв національних конфліктів.

Але з плином часу він став слабшати, а з горбачовської перебудовою ослаб зовсім. Ослаблення ж контролю і виникла потім перспектива його повної ліквідації для вірмен (а активної, що вимагає стороною в карабаському конфлікті, природно, є вірмени) означали, що реалізація всіх накопичувалися мрій "наблизилася до реальності» [53, с. 201].

Зрозуміло і те, чому цей натиск кинувся не проти якихось-то інших сусідів, а саме проти азербайджанців. Азербайджанці - аж ніяк не головний історичний ворог і лиходій вірменської історії. Для деяких вірмен такими ворогами були перси. Після 1915-1920 років у вірменському свідомості на перше місце, природно, виходять турки, пам'ять про 1915 рік витісняє пам'ять, про інших бідах і насильства. Певну роль при цьому відіграла і Москва, яка для забезпечення лояльності вірмен в якійсь мірі допомагала культивувати цю пам'ять - «ось від чого вас врятувала Червона Армія і ось що вас чекає без Росії». Але в 1988 році Вірменія не була незалежною державою. Воювати з турками вірмени не могли, тим більше, що Туреччина входить в НАТО і є найбільш потужною державою в регіоні. В

1988 році вірмени могли боротися лише з якимось внутрішньосоюзними і щодо слабкою державою, символом темних сил вірменської історії.

Теоретично це могли б бути і грузини. У 1918 - 1920 роках вірмени боролися за території, на яких вони компактно проживали і проживають, але які залишилися за Грузією. Ці території при якихось обставинах могли б стати таким же джерелом конфлікту, як і Карабах, і в 1988 - 1989 роках такий конфлікт дійсно намічався. Але конфлікт з Азербайджаном був значно більш природний і, якщо так можна висловитися, зручний. По-перше, азербайджанці етнічно дуже близькі до турків, в

1918 - 1920 роках були їх союзниками. Їх дуже легко уявити собі тими ж самими турками, які, нібито, влаштували різанину проти вірмен в 1915 році. По-друге, з причин, які зараз є предметом вірмено-азербайджанської полеміки, Карабаху Москва в 20-і роки надала статус автономної області, якого не мали ні заселені вірменами території в Грузії, ні заселені азербайджанцями території - в

Вірменії. Такий статус, як би, мав на увазі, що у вірмен є особливі права на карабахській землі, і свідчив про це перед усіма. А про те, що у Вірменії теж є землі, населені азербайджанцями, більшість жителів СРСР дізналися тільки тоді, коли тих звідти вигнали [54, с. 65].

Нарешті, по-третє, в боротьбі з Азербайджаном вірмени могли розраховувати на підтримку впливових сил в усьому СРСР і навіть у всьому світі. В СРСР в цей час домінують «антиімперські» і «західницькі» настрою. Будь-який конфлікт з будь-якими владою, будь-який прояв самостійності викликають співчуття. Уже це забезпечувало вірменам підтримку. Але вірмени - до того ж християнський народ, з потужною західній діаспорою, майже «західний» народ, а азербайджанці - мусульмани, в основному, шиїти.

Таким чином, накопичене у вірмен загальне невдоволення своєю долею, своєю історією в ситуації різкого ослаблення зовнішнього контролю, приймає найбільш природну, «зручну» форму боротьби за Карабах. І, очевидно, саме тому, що весь накопичений «конфліктний потенціал» йде в русло боротьби з азербайджанцями, ряд інших конфліктів не відбувся. Не сталося масштабного вірмено-грузинського конфлікту, у вірмен склалися хороші відносини з Іраном. Що стосується Грузії, то вона настільки занурена в свої внутрішні конфлікти і доведена цими конфліктами до такого жалюгідного стану, що в Нагорно Карабахському конфлікті об'єктивно поки ніякої ролі грати не може, та й не бажає [55, с. 18].

Тому головну роль відіграють безпосередні, найбільш впливові сусіди, такі як Росія, Туреччина та Іран. І, перш за все, звичайно ж, Росія, яка в своїх попередніх іпостасях - Російської імперії і СРСР. І так яка ж роль цих сусідів?

Після того, як почався конфлікт, всі сусіди навперебій закликають до миру, пропонуючи себе в ролі посередників і гарантів цього світу, і, ведучи нескінченні переговори. Але чи дійсно сусіди хочуть світу в Карабасі і сприяють їх дії світу? Офіційна позиція азербайджанського і вірменського керівництва і наявні наукові дослідження дозволяють припустити наступне.

Перше. Чи хоче, наприклад, світу Іран? Напевно, хоче, але абсолютно очевидно, що Іран хоче не просто світу, а прагне до миру, на закінчення якого він сам грав би важливу роль, продемонструвавши всім свою значимість. Іран ще і побоюється демократичного світського прозахідного режиму в Азербайджані, остерігається бути оточеним з усіх боків мусульманських країн.

Незважаючи на те, що ці дві країни є мусульманськими, в дійсності відносини між Азербайджаном і Іраном мають кілька проблем. Головна проблема-підхід Ірану до нагорно-карабаського конфлікту. З одного боку, Іран визнає територіальну цілісність Азербайджану. З іншого боку, Іран має тісний союз з Вірменією, це і робить Іран потенційним противником Азербайджанської республіки в урегулюванні Нагорно-Карабахського конфлікту. Інша проблема виходить з факту, що в Ірані є близько 30 мільйонів громадян азербайджанського походження. Ірану небажано той вплив, який може надати сильний незалежний Азербайджан на численну азербайджанську діаспору в Ірані. Отже, Іран побоюється, що після дозволу нагорно-карабаського конфлікту Азербайджан може зажадати об'єднання з Південним Азербайджаном.

Політика Ірану щодо Карабаху суперечлива, така суперечливість робить вельми проблематичним посередництво Ірану в урегулюванні Нагорно-Карабахського конфлікту. Саме тому Іран не займає об'єктивну позицію і не намагається балансувати свою роль в конфлікті між Вірменією і Азербайджаном.

Друге. Напевно хоче миру і Туреччина. При цьому у Туреччині є побоювання, що Вірменська республіка, завоювавши Нагорний Карабах, може зазіхнути на землі Туреччини, (де колись жили вірмени), використовуючи в своїх інтересах курдський сепаратизм. З іншого боку, Туреччина вважає Азербайджан не тільки своїм прихильником, але і «молодшим братом» Туреччина хоче розвивати політику по відношенню до Азербайджану. Азербайджан також розділяє з Туреччиною життєво важливі геостратегічні та економічні інтереси і вважає, що з розпадом Радянського Союзу, Туреччина

відіграє провідну роль у регіональному розвитку, впливаючи на політичну, економічну, і культурне середовище не тільки Азербайджану, але і всього Каспійського регіону [56, с. 156].

Для утвердження миру і стабільності в регіоні Азербайджан продовжує встановлювати близькі стосунки з Туреччиною через двосторонні та багатосторонні угоди. Політичні лідери в обох країнах часто підносять двосторонні відносини як «одна нація, дві держави». Крім загальної історії, культури, релігії і цінностей, Туреччина була першою країною, яка визнала незалежність Азербайджану. Туреччина також надавала і надає допомогу Азербайджану в поліпшенні умов для біженців і вимушених переселенців.

У відповідності зі своєю роллю посередника в Нагорно-Карабахському конфлікті і обміну думок з іншим регіональним питань, Туреччина організувала форум для діалогу між Міністрами Закордонних Справ Туреччини, Азербайджану і Вірменії. Туреччина є одним з головних гравців у регіоні. Азербайджан продовжить розвивати ці братські відносини і докладати всіх зусиль, щоб зійтися з Туреччиною за всіма питань.

Третє. Найбільш «загадкова», роль в карабаському конфлікті країни, від якої Вірменія і Азербайджан залежать більше, ніж від будь-якої іншої - Росії. На перший погляд роль ця або абсурдна, або немислима. Справа в тому, що обидві сторони воювали зброєю, отриманим, при розділі Радянської Армії і з обох сторін воювали російські найманці і допомагали російські радники. Одночасно Росія хоче розвивати бурхливу миротворчу діяльність, прагнучи стати гарантом миру (найкраще - єдиним). Однак пострадянська Росія - товариство з дуже невизначеною і хаотичною політикою, особливо в ближньому, зарубіжжі [57].

При цьому, крім загальних міркувань, що світ в Закавказзі повинен бути під егідою Росії, інших досить ясних уявлень про те, яким же повинен бути цей світ, у Росії, схоже, немає. «Ідейні симпатії» керівництва у Росії також, очевидно, розділені. На стороні Вірменії - симпатії «демократів» і «ліберальних демократів» а також те просте міркування, що ні що межує з Росією і

знаходиться в конфлікті з сусідами Вірменія - природний геополітичний союзник Росії.

Однак Азербайджан також вважає, що Росія - найсильніший гравець в регіоні, але розвиток відносин Азербайджану з Росією може бути краще за все описано як «зигзаг». Повинно бути зазначено, що Азербайджан - перша країна в регіоні, яка вимагала, щоб російська армія вийшла з її території.

Спочатку, відносини з Росією не розвивалися добре. Це було через підхід Росії до проблеми юридичного статусу Каспійського моря. Росія виступала проти всіх контрактів, які Азербайджан підписав в області Каспійського моря, оголосивши їх як порушують принципи міжнародного права. У той же самий час, Росія підтримала Вірменію в Нагорно-Карабахському конфлікті. Однак відносини між Азербайджаном і Росією поступово нормалізувалися, особливо після того, як Володимир Путін прийшов до влади. Зміна в підході країни до статусу Каспійського моря - один із прикладів поліпшення відносин. Казахстан, Росія і Азербайджан підписали угоду з розділення північній частині Каспійського моря у вересні 2003-го року.

Російські нафтові компанії тепер беруть участь в енергетичних контрактах, які підписав Азербайджан, і їм надані ставки в нафтових угодах. Згідно з неофіційними оцінками, більш 2-х мільйонів Азербайджанців працюють в Росії. Цей фактор сам по собі свідчить про взаємозалежність цих двох країн [49, с. 703].

У цих умовах з точки зору, так званих, «національних інтересів» і при таких суперечливих прагненнях, продовження Карабахської війни є для Росії вигідним або невигідним, важко сказати. Зараз саме через конфлікт з військової точки зору обидві сторони виявилися у величезній залежності від Росії. Така об'єктивна реальність, об'єктивна логіка конфлікту. Однак сказати, в якою мірою вона враховується Російськими політиками і визначає характер Російського миротворчості, зрозуміло, неможливо.

Ми спробували в якійсь мірі окреслити позиції сусідів. На наш погляд, при всій своїй бурхливій миротворчої активності сусіди ці, на жаль, однозначно

миротворчої силою не є. Невизначеність їх позиції, відсутність у них досить ясних принципів, на основі яких могла б йти їх миротворча діяльність, наявність у них симпатій і антипатій, сприяють, скоріше за все, не збереженню режиму припинення вогню, який був досягнутий між Вірменією і Азербайджаном, а продовження конфлікту [39, с. 139].

Проте, стану «ні війни, ні миру» зберігає те, що даний цикл конфлікту йде до кінця - це неминуче і «безальтернативно». Але результат війни аж ніяк не «безальтернативний», і доля закавказьких народів може в подальшому скластися дуже по-різному. На наш погляд, є два можливих результати теперішнього конфлікту.

Перший - це дійсний світ, національне примирення, коли, через якийсь час, обидва народи будуть згадувати цю війну як страшну помилку.

Другий - це перетворення конфлікту в щось на зразок циклічної хвороби, яка може тимчасово «відпустити», але потім знову повертається. Це світ-перемир'я, коли обидві сторони збираються з силами для наступного раунду. Від чого залежить той чи інший результат? Очевидно, від багатьох факторів, але, перш за все від того, як, в якій формі відбудеться перехід до світу.

«Справжній» світ, очевидно, повинен «визріти». Він повинен прийти не просто від безсилля і втоми, а від змін в народній свідомості, від переосмислення минулого. Це повинен бути «справжній» світ, укладений урядами, яким народи довіряють, і які не будуть звинувачувати в «зраді національних інтересів». Це повинен бути мир, не нав'язаний ззовні, умови якого продиктовані кимось третім. Природно, це повинен бути світ, в якому немає переможців і переможених, в якому ні для однієї зі сторін немає приниження, втрати особи, яка обов'язково буде вести до спроб реваншу.

Здається - хоча дуже хотілося б помилитися в цьому, - що найкращий момент для укладення такого світу упущений. Зараз становище інше. Ситуація в Закавказзі зараз трохи скидається на ситуацію 1920 року, коли було ясно, що мирна незалежна життя не вийшло, була сильна втома і таємна готовність обміняти свободу на будь-якій світ, нехай навіть цей ззовні, але світ. світ тоді

прийшов, якщо так можна сказати, разом з Червоною Армією. Але це був світ, не тільки куплений високою ціною, але і світ, при якому національна злість не була подолана і зжита, а виявилася лише загнана в глибини свідомості, продовжувала там жити, і не розсмоктувалася, а накопичувалася, світ, в умовах якого вже була закладена теперішня Карабахська війна [58, с. 187].

Але повного повторення подій минулого бути не може. Азербайджан і Вірменія вже не зможуть повністю втратити свою незалежність. А також в подальшому у вірмен і азербайджанців немає ніяких перспектив розселення, і так як діватися один від одного все одно нікуди, так чи інакше азербайджанцям і вірменам доведеться жити по сусідству, то процес переосмислення минулого і ставлення один до одного у цих народів, в кінцевому рахунку, неминучий. Чим швидше і інтенсивніше він буде йти, тим швидше прийде справжній світ.

2.3 Взаємодія Азербайджану з країнами ГУАМ і мирне врегулювання карабаського конфлікту

Поставивши проблему врегулювання Карабахського конфлікту на головне місце своєї зовнішньої і навіть внутрішньої політики, Азербайджанська Республіка, стала докладати колосальних зусиль для того, щоб на цьому напрямі мали успіх. Однак треба визнати, що реальна зовнішньополітична лінія, здатна якщо не вирішити, то хоча б наблизити вирішення цієї проблеми, стала формуватися тільки після приходу до влади в країні Г. Алієва.

При цьому будучи досвідченим політиком, Г. Алієв розумів, що для того, щоб перешкодити зусиллям азербайджанської дипломатії увінчалися успіхом необхідно мати на міжнародній арені політичних союзників готових підтримати Баку.

Сама логіка подій підказувала, що в їх ряду особливе місце можуть зайняти пострадянські держави, які зіткнулися з тими ж проблемами, що і Азербайджанська Республіка. При цьому безперечно, мова в першу чергу йшла

про країни на території яких сталися сепаратистські виступи. Саме через цю обставину у Азербайджану почали формуватися особливо довірчі відносини з Грузією і Молдовою [59, с. 63].

Налагодження особливо теплих відносин між Баку і Тбілісі очевидно почалося в момент підписання тепер уже легендарного «Контракту століття», який передбачав будівництво нафтопроводу «Баку-Тбілісі-Джейхан». Використання транзитного потенціалу Грузії при будівництві зазначеного трубопроводу стало для цієї держави Південного Кавказу серйозною підмогою у вирішенні її економічних проблем.

Необхідно визнати, що в перші роки незалежності потенціал політичної і почасти економічної взаємодії країн на міжнародній арені практично не використовувався. Навпаки, в перші роки минули після розвалу СРСР країни перебували в стані «холодного миру», що було пов'язано з присутністю в політичному керівництві як Грузії, так і Азербайджану діячів націоналістичного спрямування, керувалися у своїй зовнішній і навіть внутрішній політиці своїми вузькими поглядами на природу що відбуваються в регіоні та світі процесів.

Так в роки президентства З. Гамсахурдія почався тиск на азербайджанців, які компактно проживають на території Грузії в Марнеульському, Болнісському і Дманіському районах. З боку тодішньої влади Грузії робилася серйозні зусилля, спрямовані на витіснення азербайджанців з місць свого компактного проживання. Зі свого боку, керівництво Азербайджану, вустами президента А. Ельчібея заявляло про необхідність включення до складу АР вищеперелічених районів Грузії [60, с. 91].

Ситуація почала змінюватися з приходом до влади «в обох державах досвідчених політичних діячів, які входили свого часу в вище політичне керівництво СРСР. У Грузії це був колишній перший секретар ЦК Компартії Грузії, колишній міністр закордонних справ СРСР Едуард Шеварднадзе, в Азербайджані - колишній перший секретар ЦК КП Азербайджану, колишній перший заступник голови Радміну СРСР Гейдар Алієв.

Під час свого першого візиту до Грузії в березні 1996 року, Г. Алієв на спеціальній нараді парламенту цієї країни виступив з промовою, в якій фактично окреслив коло проблем, вирішення яких потребує подальшого зближення позицій Грузії і Азербайджану на міжнародній арені. Г. Алієв неодноразово заявляв про те, що «Азербайджан як країна, чия територіальна цілісність знаходиться внаслідок військової агресії Вірменії під загрозою, захищає територіальну цілісність Грузії, яка страждає у зв'язку з подібною проблемою» [61].

Невипадково оцінюючи підсумки візиту Г. Алієва в Грузію дуже популярна в другій половині дев'яностих років в ділових колах газета «Комерсант» відзначала, що: «... у Едуарда Шеварднадзе теж є свій «Карабах» - Абхазія. І Баку і Тбілісі зобов'язалися підтримувати один одного в боротьбі проти сепаратизму. І невипадково невід'ємною частиною недавно висунутої грузинським лідером «кавказької ініціативи» (ідея укладення на Кавказі «Пакту світу») є проголошення непорушності міжнародно визнаних кордонів і відновлення територіальної цілісності держав» [62, с. 100].

На відміну від Грузії вибудовування двосторонніх відносин Молдовою і Азербайджаном проходило без особливого драматизму, в силу географічної відокремленості цієї пострадянської держави від Південного Кавказу. Можна не сумніватися, що головним поштовхом до розвитку двосторонніх відносин, який спостерігається з 1997 р. стало утворення ГУАМ у жовтні того ж року.

Тому зовсім невипадково, що на спільній прес-конференції організованого за підсумками першого візиту президента Молдови Петру Лучинського в Баку в листопаді 1997 року Г. Алієв особливо відзначив, що «ми провели обмін думками з ... питань територіальної цілісності ... недопущення насильницької зміни території і кордонів будь-якої країни. Ми прийшли до єдиної думки в цих питаннях, зокрема, в питаннях вирішення конфліктів, з якими зіткнулися і Азербайджан, і Молдова після набуття ними державної незалежності» [63, с. 300].

В рамках своєї зовнішньої політики спрямованої на посилення взаємодії з Молдовою, Азербайджан і після утворення ГУАМ продовжував заявляти устами свого політичного керівництва про підтримку зовнішньополітичного курсу Кишинева спрямованого на відновлення своєї територіальної цілісності. Так в квітні 2005 року, під час свого візиту в цю країну президент І. Алієв заявив: *«Ми ... підтримуємо діяльність Молдови в області відновлення територіальної цілісності, врегулювання придністровської регіональної проблеми.* [64, с. 11].

У квітні 2008 року під час нової зустрічі з президентом В. Вороніним, керівник Азербайджану, вважав за потрібне відзначити, що *«поряд з успіхами і досягненнями в зміцненні нашої незалежності нас також, на жаль, об'єднують і спільні проблеми, а саме, - сепаратизм, окупація територій, політика етнічної чистки і неврегульованість конфліктів в наших країнах. Наші позиції з врегулювання конфліктів повністю збігаються. Ми підтримуємо територіальну цілісність Молдови, так само як і Молдова підтримує територіальну цілісність Азербайджану, і вважаємо, що єдино прийнятним шляхом врегулювання є саме врегулювання в рамках територіальної цілісності наших країн»*[65].

Партнерські та союзницькі відносини України і Азербайджану почали формуватися ще на ранніх стадіях становлення державності країн, що стали самостійними акторами міжнародних відносин в результаті розпаду СРСР. Україна стала одним з перших пострадянських країн з ким Азербайджан зумів налагодити військово-технічне співробітництво. Спираючись на ці зв'язки, Азербайджан у другій половині дев'яностих років минулого століття прагне зміцнити свої зв'язки з Україною в різних сферах.

Ще до початку свого візиту в Україну в березні 1997 року президент Азербайджану Г. Алієв у своєму виступі перед журналістами заявив: *«Я чекаю подальшого розвитку наших україно-азербайджанських відносин у всіх напрямках, у всіх сферах. У нас є широкі можливості для розвитку співпраці в економічній, науково-технічній галузях, в галузі освіти. З цих питань*

підготовлено ряд міждержавних документів, і ми їх там підпишемо. Словом, ми очікуємо від візиту хороших результатів». Таким чином позначалися стратегічні цілі, які Азербайджан хотів досягти при зміцненні відносин з Україною [66, с. 55].

У свою чергу Україна також усвідомлювала, що взаємодія з АР обіцяє їй хороші економічні дивіденди, що дозволило б їй наростити свою політичну вагу в регіональній політиці. В кінцевому підсумку реалізація цієї зовнішньополітичної лінії підштовхне Україну до участі в ГУАМ.

Складно не погодитися з азербайджанським дослідником і дипломатом Е. Полухова, який кажучи про фактори підштовхнули Київ до участі в ГУАМ пише, що *«Україна, яка мала за своїм промисловим і людським потенціалом явну перевагу перед іншими трьома країнами-членами і, виходячи з цієї передумови, котра прагнула якомога швидше вийти зі сфери впливу Росії, не могла не лестити ідея стати «локомотивом» структури, здатної у віддаленій перспективі претендувати на роль зменшеною моделлю СНД (хоча в другій половині 1990-х років у Києва, швидше за все, таких амбіцій ще не було)»* [67, с. 200].

На наш погляд, формування ГУАМ було б неможливо, якщо російська зовнішня політика на пострадянському просторі в другій половині дев'яностих років минулого століття була б трохи продуманої і далекоглядною. Значною мірою саме позиція зайнята політичним керівництвом РФ щодо врегулювання регіональних конфліктів наявних на Південному Кавказі, в тому числі щодо Карабаського конфлікту змушували азербайджанське керівництво шукати нові шляхи відстоювання своїх інтересів.

Досить відверто про це заявив І. Алієв в 2006 р інтерв'ю журналістам Зокрема, відповідаючи на питання, що дає Азербайджану членство в ГУАМ, президент Азербайджану сказав: *«Це організація, яка була створена в 1997 році. Досить згадати хоча б російсько-азербайджанські відносини того періоду ... Адже багато хто забув - Азербайджан тоді був в блокаді. Росія блокувала Азербайджан по Каспію, по Волго-Донським каналом. По межі. Тоді*

був великий скандал в російській Думі, коли покійний генерал Рохлін розкрив факт незаконної передачі Вірменії зброї на мільярд доларів ... Ось які реалії передували створенню ГУАМ» [68, с. 137].

Таким чином очевидно, що саме таємне, з величезною корупційною складовою військово-технічне співробітництво Вірменії з Росією, підштовхнуло Азербайджан до ініціювання створення ГУАМ.

Можливо саме ця обставина сприяла тому, що ряд вітчизняних політологів швидко навісили на ГУАМ ярлик ні багато, ні мало «військово-політичного блоку». Не виключено, що в цьому є певна заслуга і вірменських політологів, які наполегливо впроваджували в інформаційне поле Росії модель сприйняття ГУАМ, де подразником для росіян служили слова про те, що «цим проектом відводилося дуже важливе місце в частині формування регіонального блоку, якому повинні були бути додані військові функції».

Здебільшого інформація про бажання держав-учасників трансформувати ГУАМ у військово-політичну організацію не мала під собою реальної основи, так зазначалося, що «в засобах масової-інформації з'явилися повідомлення про плани розгортання» регіональної системи ППО «ГУУАМ, альтернативної існуючої в рамках Договору про колективну безпеку ». При цьому ніхто не задавався питанням як це можна реалізувати в реальності, ніхто не думав і не звертав увагу на те, що Азербайджан, Грузія і Молдова з самого початку не були учасниками створеного в 1995 р системи регіональної системи ППО країн СНД і т.д .

Про неможливість трансформації ГУАМ в реально діючий військово-політичний блок дуже докладно розмірковує історик і політолог Н.С. Ниязов. Для того, щоб довести свою точку зору на те, що навіть при всіх допуски ГУАМ не зміг функціонувати як військовий блок він моделює ситуацію з силовим рішенням регіональних конфліктів на території країн-учасниць і ясно показує, що реалізація цього сценарію було неможливо саме з військово-стратегічної точки зору [69, с. 300].

Таким чином можна стверджувати, що саме політична діяльність ГУАМ приносить найбільші дивіденди країнам-учасникам організації, включаючи Азербайджан.

З цієї точки зору треба хоча б коротко розглянути які етапи розвитку пройшла ця організація. Згідно з інформацією, розміщеною на офіційному сайті організації, «інституціональному становленні ГУАМ пройшла декілька етапів. I. Консультативний форум ГУАМ. Був заснований 10 жовтня 1997 року рамках Саміту Ради Європи у м Страсбург. II. Об'єднання ГУАМ. Було засновано 7 червня 2001 року з підписанням Ялтинської Хартії ГУУАМ в рамках Саміту глав держав. III. Організація за демократію та економічний розвиток - ГУАМ. Створена 23 травня 2006 року на Київському саміті ГУАМ, в ході якого глави держав підписали Статут Організації».

Відповідно до Статуту організації від 23 травня 2006 року, Об'єднання ГУАМ було перетворено в міжнародну регіональну організацію, оскільки учасники висловлювали *«глибоку стурбованість у зв'язку з триваючими нерегульованими конфліктами і зростаючими загрозами безпеці, включаючи вихідні з конфліктних зон, особливо загрозами міжнародного тероризму, агресивного сепаратизму і екстремізму і пов'язаними з ними іншими небезпечними явищами»*.

Так як вже неодноразово зазначалося членство Азербайджанської Республіки в організації ГУАМ продиктовано нерегульованим Карабахського конфлікту і, відповідно, загрозами безпеці, що виходять із зони конфлікту. У зв'язку з цим слід виділити кілька ключових заяв, декларацій і комюніке, зроблених представниками Азербайджанської Республіки саме в організації, спрямованих в першу чергу на мирне врегулювання конфлікту в Нагорному Карабасі.

Першим з таких документів є «Заява Президентів Азербайджанської Республіки, Грузії, Республіки Молдова, України і Республіки Узбекистан», підписана в Вашингтоні 24 квітня 1999 р заяві йдеться про необхідність «зміцнювати взаємодію в області мирного врегулювання конфліктів і криз на

основі поваги суверенітету, територіальної цілісності, непорушності міжнародно визнаних кордонів і незалежності держав», а також «запобігання постачанням озброєнь в зони конфліктів»[76, с. 664].

Ще одним ключовим документом стала «Спільна Декларація глав держав Організації за демократію та економічний розвиток - ГУАМ з питання врегулювання конфліктів» від 23 травня 2006 р. сама назва якої говорить про те, що врегулювання карабаського конфлікту є найважливішим елементом зовнішньої політики Азербайджанської Республіки, спрямованої на взаємодія з країнами, що зіштовхуються в процесі становлення своєї державності з тими ж проблемами: порушення територіальної цілісності і міжнародно-визнаних кордонів, незаконне поява самопроголошених утворень, неможливість спільного проживання різних етнічних груп в умовах війни і окупації частини території і, як наслідок, велика кількість вимушених переселенців.

При цьому важливо відзначити, що, з точки зору країн-членів ГУАМ, «статус самоврядування для громад, що складають населення неконтрольованих територій, який забезпечить необхідні умови для ефективної реалізації їх прав на рівноправну участь в управлінні державними справами, у тому числі і через формування легітимних регіональних органів влади на всіх рівнях, може бути визначений виключно в рамках законного і демократичного процесу».

Таким чином, очевидно, що одним з незмінних принципів зовнішньої політики Азербайджанської Республіки є неприйняття виникнення самопроголошених утворень як на своїй території, так і на території країн-учасниць ГУАМ у результаті порушення їх територіальної цілісності. Цей процес Баку ніколи не визнає легітимним. І в цьому питанні Баку знаходить підтримку у всіх держав, учасниць ГУАМ.

Підтвердженням цього служить «Заява Ради Міністрів Закордонних Справ Організації за Демократію та Економічний Розвиток - ГУАМ у зв'язку з так званими« президентськими виборами »в Нагорно Карабахському регіоні» від 9 липня 2007 року і «Заява Міністерства закордонних справ

Азербайджанської Республіки в зв'язку з проведенням так званих «виборів» в «парламент» сепаратистського режиму на окупованих територіях Азербайджанської Республіки, запланованих на 3 травня 2015 року» від 27 лютого 2015 р. [75, с. 393].

Підтримуючи позицію Баку, в тексті «Заяви Ради Міністрів Закордонних Справ Організації за Демократію та Економічний Розвиток - ГУАМ у зв'язку з так званими «президентськими виборами» в Нагорно Карабахському регіоні», наголошується, що «Рада Міністрів Закордонних Справ ГУАМ висловлює глибоку стурбованість у зв'язку з повідомленнями про наміри сепаратистського режиму, створеного на окупованих територіях Азербайджанської Республіки, провести так звані «президентські вибори» 19 липня 2007 року, ... РМЗС підкреслює, що проведення так званих "виборів" представляє серйозне порушення Конституції Азербайджанської Республіки так само як і відповідних норм і принципів міжнародного права.

Ці "вибори" будуть розглядатися як не мають законної сили, і їх результати не можуть мати жодних правових наслідків ... Законні вибори можуть бути проведені в Нагорно Карабахському регіоні тільки після його реінтеграції в політичну, юридичну, соціальну та економічну систему Азербайджанської Республіки, його повної реабілітації, повернення переміщених осіб до місць їх постійного проживання, відновлення транспортних комунікацій і забезпечення мирного співіснування і співпраці між вірменською та азербайджанською громадами в цьому регіоні».

Дана позиція цілком і повністю відображає точку зору Азербайджану на проблему влаштування системи місцевого самоврядування в Нагорному Карабасі, після встановлення миру в регіоні. При цьому впадає в очі, що РМЗС ГУАМ не відмовляє вірменам Нагорного Карабаху в праві на участь у формуванні системи місцевого самоврядування, що також відповідає погляду Баку на мирне врегулювання конфлікту.

Такий зміст документа, з одного боку засуджує сепаратизм в Нагорному Карабасі, але з іншого вказує на те, що вірмени проживають тут в разі

відновлення контролю Баку над регіоном будуть володіти всіма необхідними політичними правами для облаштування свого життя в рамках азербайджанської держави дозволили вже зовнішньополітичному відомству АР озвучити «Заява Міністерства закордонних справ Азербайджанської Республіки в зв'язку з проведенням так званих «виборів» в «парламент» сепаратистського режиму на окупованих територіях Азербайджанської Республіки, запланованих на 3 травня 2015 року».

Тут вказується, що Вірменія є країною, яка перешкоджає мирному врегулюванню конфлікту в Нагорному Карабасі. Далі, вірменські ЗМІ в першому ж реченні названі джерелом інформації по готуються так званим «виборів» в так званий «Парламент» Нагорно-Карабахського регіону Азербайджанської Республіки. Потім мова йде про вірменське сепаратистському режимі на азербайджанських окупованих територіях і невиконуюча резолюціях ООН, які позбавляють легітимності можливі парламентські вибори в самопроголошеній Нагорно-Карабахської республіки. У кінцевій своїй частині документ містить положення, в якому «Азербайджанська республіка знову закликає Вірменію, замість того, щоб витратити час даремно і вводити в оману власне населення і світове співтовариство, припинити проведення політики анексії і етнічних зачисток і взяти участь в конструктивному врегулюванні конфлікту, в відповідно до міжнародних норм».

Підтримка ГУАМ, ініціативам Азербайджану виявлялася не тільки в позиції зайнятої організацією по незаконним виборів в Нагорному Карабасі, а по більш серйозних питань, в тому числі ініційованих і просуваються АР в інших міжнародних організаціях, в тому числі і в ООН.

Усвідомлення того факту, що мирне врегулювання карабаського конфлікту неможливо без політичної підтримки провідних гравців світової політики і міжнародних відносин, стимулювало азербайджанську зовнішню політику до того, щоб показати світовій спільноті, що нерегульований Карабахський конфлікт становить загрозу безпеці не тільки державності

Азербайджану, а й широкого кола країн регіону, так як він є «першим» і «еталонним» сепаратистським конфліктом руйнують політичний простір багатьох пострадянських держав.

На думку Е. Полухова, «Баку став одним з ініціаторів висунення даного питання в рамках проблеми «заморожених конфліктів пострадянського простору» з боку ГУАМ в ООН». При цьому азербайджанський дослідник вважає за потрібне відзначити, що «Незважаючи на жорстку протидію Вірменії та вірменського лобі по всьому світу, завдяки дипломатичним зусиллям Азербайджану, а також злагодженим діям і збігом інтересів, країни ГУАМ зуміли включити проект резолюції «Тривалі конфлікти на просторі ГУАМ та їх наслідки для міжнародного миру, безпеки і розвитку» до порядку денного 61-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН і заручитися підтримкою ряду країн в його просуванні» [6].

Чи не є секретом, що велику політичну і частково економічну допомогу в налагодженні і розгортанні роботи ГУАМ / ГУУАМ, грали Сполучені Штати Америки.

На наш погляд для азербайджанської сторони колосальний плюс підтримки США різних політично і економічних проектів, що здійснюються в ГУАМ / ГУУАМ, або пов'язаних з організацією, полягав в тому що Вашингтон змушений був в тій чи іншій формі, більше прислухатися і до голосу країн-учасників, і першу чергу Баку, що практично автоматично послаблювало впливу на зовнішню політику США дуже сильного вірменського лобі. Про силу цього лобі може свідчити хоча б той факт, що Акт про підтримку оборони і безпеки конгресу США від 2000 року, передбачав надання фінансової допомоги не тільки країнам ГУАМ / ГУУАМ, а й Вірменії, яка не є частиною цього об'єднання, крім того є членом не тільки СНД, але ОДКБ.

Таким чином, очевидно, що США вже тоді докладали неабияких зусиль для того, щоб нехай і поступово втягнути Вірменію в орбіту свого впливу, використовуючи для цього ресурси вірменського лобі своєї країни.

Російська політика щодо ГУАМ / ГУУАМ довгий час не носила яскраво вираженого характеру. Певна трансформація цієї політики була можлива, коли ряди організації покинув Узбекистан, який навіть на час повернувся до лав ОДКБ. Але можливості, що відкрилися не було використано. Більш того необхідно відзначити, що навіть догляд Узбекистану з ГУУАМ, був пов'язаний не з ефективністю російської зовнішньої політики, а через те, що США зіпсували відносини з Ташкентом в 2005 р через Андиганском подій.

Більш серйозним ударом по організації на наш погляд став навіть не відхід Узбекистану, а початок серйозного поліпшення азербайджано-російських відносин. Надалі могло здатися, що ГУАМ взагалі в доступному для огляду майбутньому перестане існувати, особливо після того, як президентом України став Віктор Янукович [70, с. 207].

Виступаючи 27 квітня 2010 року в Страсбурзі, керівник України заявив, що «найближчим часом має намір ініціювати зустріч керівників або інших високих відповідальних осіб країн, які є членами цієї організації. На цій зустрічі я буду ставити питання, як буде ця організація далі існувати, щоб вона проводила не романтичний, а прагматичну політику», далі він додав, що «Україна буде продовжувати членство в ГУАМ тільки за умови отримання практичної користі від такого формату співпраці» [71, с. 20].

Складно сказати, навіщо було зроблено цю заяву. Можливо, таким чином В. Янукович, хотів продемонструвати свою лояльність Москві, можливо, з урахуванням місця виголошення цих слів, хотів підняти значимість України в очах європейських політиків, але не виключено, що таким чином український президент хотів отримати додаткову фінансову допомогу від США, самої організації, або навіть від Азербайджану, тобто акторів, які з точки зору Києва були більше зацікавлені в збереженні ГУАМ, ніж Україна. Мабуть цим пояснюватися наявність у виступі В. Януковича слів про «отриманні практичної користі».

Однак реакція тих, кому були адресовані «загрози» В. Януковича з усією очевидністю показали, що його розрахунки не виправдалися. Особливо

примітна в цьому сенсі позиція зайнята Баку. Практично відразу в Азербайджані заговорили про те, що готові до розпуску організації, відзначаючи при цьому, що «спочатку офіційний Баку сподівався на зовсім певні вигоди від своєї участі в організації, в першу чергу на можливість впливу на активізацію миротворчих зусиль в рамках нагорно-карабахського питання .

На жаль, цього не сталося. Маючи невеликий політичну вагу, організація просто не могла кардинально впливати на врегулювання тривалого територіальної суперечки між Азербайджаном і Вірменією. Зрозумівши це, Баку постарався скористатися членством в ГУАМ для інших цілей, роблячи ставку на вибудовування енергетичної стратегії та взаємодія в сфері енергетичних проектів [72, с. 186].

Однак очевидно, що навіть при ліквідації формату ГУАМ Азербайджан не втратить свого значення в енергетичній сфері для пострадянських країн, в тому числі і для України ». В кінцевому підсумку В. Янукович так і не виконав своєї обіцянки, пов'язаного з ГУАМ, і не зміг реалізувати свої плани по отриманню додаткових ресурсів від західних країн і АР за участь України в цій структурі.

Уже після відсторонення В. Януковича від влади і початок бойових дій на Донбасі, в Україні ставлення до ГУАМ в цілому та проблем, які стояли раніше тільки перед Азербайджаном, Молдовою і Грузією почало помітно змінюватися. Тепер і Київ, як і інші країни, що входять в ГУАМ стали позиціонувати Україну як країну, що зіткнулася з проблемою сепаратизму. Причому часто конфлікт в Україні, самі українські політики стали порівнювати з карабахського конфлікту, зокрема такі слова прозвучали з вуст Л. Кучми під час перебування президентом якого Україна і присусідилась до ГУАМ і який надмірно дипломатично висловлювався про Карабахському конфлікті в роки свого перебування при владі. Тепер же його позиція стала більш радикальною.

Таким чином, сформувалася нова реальність, в якій несподівано для Азербайджану з'явилася нова можливість використовувати потенціал тепер уже

всіх країн ГУАМ для залучення уваги міжнародної громадськості до проблеми нерегульованих конфліктів на пострадянському просторі.

Не випадково, що в травні 2015 р генсек ГУАМ Валерій Чечелашвілі, виступаючи на III Всесвітньому форумі з міжкультурного діалогу в Баку, зокрема сказав: *«Всі наші країни страждають від невирішених конфліктів. Деякі з них не врегульовані більш десяти років. Ці конфлікти є загрозою не тільки простору ГУАМ, це удар по всій Європі. Не секрет, що ці конфлікти були створені ззовні. Також не було міжнародного військового втручання. Ми віримо, що ці проблеми можна вирішити тільки на основі норм і принципів міжнародного права, а також принципу непорушності державних кордонів. Ми вважаємо, що наша позиція справедлива»* [73, с. 601].

У самій же Україні, в розпал боїв на Донбасі, коли всерйоз обговорювалася можливість введення в зону конфлікту миротворчого контингенту знову згадали про ГУАМ, пропонуючи розширити «напрямки взаємодії в статутних документах організації, як суб'єкта міжнародних відносин, співпрацею у військово-оборонній сфері та миротворчої діяльності». Але як уже зазначалося вище реалізація настільки «сміливих» бажань ніяк не корелює з реальною політикою країн учасниць ГУАМ, у тому числі політикою в галузі військового будівництва.

Резюмуючи можна сказати, що Азербайджан, при вибудовуванні своєї зовнішньої політики з країнами входять в ГУАМ, а також і самою організацією, з самого початку робив ставку на те, щоб отримати додаткові політичних партнерів і союзників які підтримали б його ініціативи на міжнародній арені спрямовані на мирне врегулювання Карабахського конфлікту. При цьому офіційний Баку, заради досягнення цієї мети, втім як в інших випадках, готовий надати цим країнам серйозну економічну підтримку [74, с. 206].

Однак, навіть ставши членом такої структури як ГУАМ, створення якої як зазначалося, було фактично ініційовано офіційним Баку, Азербайджан ніколи не погоджувався зробити хоча б маленький крок, спрямований проти його інтересів, навіть якщо відчував тиск грандів світової політики. Саме тому

можна припустити, що відносини з країнами ГУАМ в доступному для огляду майбутньому будуть у Баку розвиватися як на двосторонній основі, так і в рамках організації, особливо якщо питання мирного врегулювання Карабахського конфлікту не знайдуть свого вирішення в короткостроковій перспективі.

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНА ПРОБЛЕМА НАГОРНОГО КАРАБАХУ

Рано вранці 27 вересня 2020 року між Азербайджаном, з одного боку, і Вірменією і невизнаної Республікою Арцах, або Нагорно-Карабахської Республікою (НКР), і з іншого боку, поновилися збройні сутички, швидко перетворилися в повномасштабну війну. З травня 1994 р коли підписанням трьохсторонньої угоди між представниками Баку, Єревану і Степанакерта був досягнутий режим перемир'я, сторони багаторазово обстрілювали позиції один одного. Найвищий рівень ескалації спостерігався в квітні 2016 року і в липні 2020 р.

Незважаючи на те, що події 2016 р згодом назвали «чотириденної» або «квітневої», війною, ситуація перейшла з «порушення режиму припинення вогню» в повноцінну, тепер уже другу карабахську війну, лише восени 2020 м.Новий етап армяноазербайджанського конфлікту тривав 44 дні і завершився оприлюдненням заяви президента Азербайджанської Республіки, прем'єр-міністра Республіки Вірменія та Президента Російської Федерації від 10 листопада 2020 г.

За підсумками конфлікту вірменська сторона фактично зазнала поразки, але в той же час Азербайджану не вдалося відновити контроль над усією спірною територією. Вірменське населення, керівництво і збройні сили НКР продовжать займати близько 28% території, раніше контролювалася невизнаною республікою.

Забезпечувати безпеку населення і стежити за дотриманням режиму перемир'я тепер будуть перекинуті сюди російські миротворці.Пряме військове втручання Туреччини і найманих бойовиків з Сирії на боці Азербайджану загрожувало тим, що пострадянський територіальну суперечку локального значення вийде на абсолютно новий, як мінімум, регіональний рівень, поряд з іншими конфліктами на Близькому Сході і в Північній Африці.

Однак досягнуте за ініціативою Росії перемир'я, ймовірно, запобігло такий «якісний стрибок» в короткостроковій перспективі і, незважаючи на

посилення впливу Туреччини на Азербайджан, в якому сенсі зафіксувало за вірмено-азербайджанським конфліктом статус суто пострадянського. Війна не тільки визначила виняткову роль Росії в подальшому процесі врегулювання, але і більш чітко виявила позиції прилеглих держав. У даній статті розглянуті основні принципи підходів до нагорно-карабахського конфлікту держав, що безпосередньо межують з Вірменією і Азербайджаном.

3.1 Іранський нейтралітет

Якщо говорити про зовнішню політику Ірану щодо Центральної Азії, Кавказу і безпосередньо нагорно-карабахського конфлікту, варто відзначити, що влада Ісламської Республіки не виробили якоїсь конкретної стратегії і не публікували офіційних документів по цих сюжетах. Проте багато що можна зрозуміти, проаналізувавши позиції іранських офіційних осіб, а також практичні підходи за останні три десятиліття.

Іран - єдина держава в регіоні, що підтримує добросусідські відносини з усіма трьома пострадянськими республіками Південного Кавказу. По відношенню до конфлікту в Нагорному Карабасі Тегеран також займає збалансовану позицію, визнаючи, з одного боку, територіальну цілісність Азербайджану, а з іншого - необхідність забезпечити безпеку вірменського населення регіону.

Однак політичні еліти і експертне співтовариство як у Вірменії, так і в Азербайджані часто інтерпретують позиції третіх сторін щодо карабахського конфлікту так, як їм хотілося б уявити ситуацію життя без внутрішньополітичної аудиторії. Навіть заяви Ірану про прихильність принципу територіальної цілісності, які сприймаються в Азербайджані як однозначна підтримка точки зору Баку, в сусідній Вірменії інтерпретувалися в свою користь [24].

Частина місцевих експертів була готова і в таких, досить прямолінійних заявах, углядіти завуальовану підтримку вірменської позиції. Увага акцентувалася, наприклад, на те, що в радянський період у Ірану не було прямих дипломатичних відносин з Азербайджанської РСР, а пострадянський Азербайджан ніколи не мав повного контролю над Нагорним Карабахом. Відповідно до цієї логіки, робився висновок про те, що, визнаючи територіальну цілісність Азербайджану, Ірану як би фактично визнавав Азербайджан без Нагорного Карабаху.

У вірменських ЗМІ з'являлися і інші аргументи на користь визнання Арцаха Іраном. Той факт, що ряд іранських ЗМІ іноді публікував матеріали інтерв'ю з посадовими особами невизнаної республіки, деякі коментатори в Вірменії інтерпретували як ознака того, що під територіальною цілісністю Азербайджану Іран не мав на увазі азербайджанський контроль над Нагорним Карабахом [25].

Незважаючи на спроби Вірменії перетягнути Іран на свою сторону, сам Тегеран вважає за краще займати збалансовану позицію. Іран зацікавлений у мирному врегулюванні конфлікту з ряду причин. Країна не має необхідним інструментарієм, а головне, мотивацією для того, щоб грати на протиріччях між вірменською та азербайджанською стороною. У ситуації, що склалася Іран неодноразово демонстрував готовність виступити лише в ролі посередника з метою прискорити мирний процес. Це розуміють і вірменська, та азербайджанська сторони, але жодна з них не готова допустити іранців за стіл переговорів.

В кінці жовтня 2020 року заступник міністра закордонних справ Ірану і спеціальний представник президента з питань врегулювання конфлікту в Нагорному Карабасі Аббас Арагчі відвідав Баку, Москви, Єреван і Анкару, де представив іранський план по досягненню миру, в якому «провідна роль буде відведена країнам регіону». Арагчі також виступив з критикою Мінської групи Організації з безпеки і співпраці в Європі (ОБСЄ) - міжнародної структури, довгі роки виступала в ролі головного посередника між сторонами конфлікту.

«Деякі країни цієї групи взагалі не перебувають в регіоні і не мають до цієї кризи ніякого відношення ... Неефективність цієї групи доведена на практиці», - зазначив Арагчі в Москві.

Зацікавленість Ірану в ролі посередника неоднозначно сприймається як самими учасниками конфлікту, так і трьома співголовами Мінської групи ОБСЄ (РФ, США і Францією). Зокрема, з точки зору Вірменії, залучення Ірану в переговорний процес може створити прецедент, в результаті якого в якості посередника виступить і Туреччина, проазербайджанська позиція якої очевидна. Азербайджан, в свою чергу, не схильний в повній мірі довіряти Ірану[26].

У Баку, зокрема, вважають, що вірменським збройним формуванням в травні 1992 р в ході військових дій в НКР вдалося зайняти місто Шуші лише внаслідок того, що азербайджанці втратили пильність, довірившись посередницьким ініціативам Тегерана. Вірменія розглядається в Ірані як «комплементарний сусід» і практично єдина суміжна країна, звідки Іран не очікує загроз у військовій, політичній і економічній сферах.

У Тегерані і Єревані не раз заявляли про високий рівень довіри і добросусідських дипломатичних зв'язків між двома державами. При цьому зазначалося, що економічна складова двосторонніх відносин все ще суттєво відстає від бажаного рівня. Товарообіг Вірменії з Іраном можна порівняти з її зовнішньоторговельним оборотом з Туреччиною - фактично ворожої для Вірменії країною, з якою у Єревана відсутні дипломатичні відносини.

Іран активно співпрацював з вірменською стороною і на території НКР, що вважалася в Азербайджані тимчасово окупованій. Спільно з фактичною владою НКР іранці довгі роки будували гідроелектростанцію на прикордонній річці Аракс. Азербайджан, не маючи можливості перешкоджати ходу будівництва ні фізично, ні політично, вважав за краще не надавати цьому фактові розголосу.

Умови реалізації великого проекту без залучення уваги ЗМІ, здається, влаштували і вірменську, і іранську, і азербайджанську боку. Лише після

обрання Хасана Роухані президентом Ірану і потепління потепління у відносинах між Тегераном і Баку, а також напередодні настання азербайджанської армії на вірменські позиції в квітні 2016 р сторони підписали символічне угоду, піднесене для внутрішньої аудиторії в Азербайджані як невелика дипломатична перемога.

За повідомленням азербайджанських ЗМІ, «угода проголошує принципи поваги суверенітету і територіальної цілісності Азербайджану і Ірану, а також рівні права на водні та енергетичні ресурси гідровузлів - Худаферін і - Гиз Галаси». Згідно з підписаним через чотири з половиною роки, після нової війни, угодою від 10 листопада 2020 р ці території перейдуть Азербайджану, який таким чином відновить повний контроль над всією протяжністю ірано-азербайджанського кордону. Ірано-азербайджанські відносини часто характеризуються фахівцями як неоднозначні.

Тісна військово-технічне співробітництво Азербайджану з Ізраїлем викликає неприховане невдоволення в Ірані. У свою чергу, зростаюче число паломників-шиїтів з Азербайджану в священні міста в Іраку та Ірані розглядається в Азербайджані як потенційна загроза національній безпеці, за якою нібито стоять іранська влада: *«аналіз зрослої тенденції розростання релігійного фанатизму в Азербайджані незаперечно показує, що головна причина явища - фактор посилення впливу Ірану в регіоні і в суспільстві»*[27].

Однак, на думку В.Сажіна, «загроза іранського шийтського фундаменталізму швидше гіпотетична, ніж реальна». 12 У той же час в самому Ірані побоюються посилення сепаратистських настроїв в північних і північно-західних провінціях країни, де переважає тюркомовне населення. Як в Азербайджанській Республіці, так і за її межами існує образ Азербайджану, розділеного на північну і південну (іранську) частини.

Незважаючи на перераховані вище проблеми, в останні роки взаємини Ірану і Азербайджану помітно покращилися. Важливу роль в цьому контексті грала Росія. Президенти і високопоставлені чиновники з Росії, Ірану і Азербайджану неодноразово зустрічалися в форматі тристоронньої співпраці.

Від третини до половини іранського експорту в російському напрямку проходить через митницю в невеликому містечку Астара на кордоні Ірану та Азербайджану. Тут же буде пролягати і залізничну ділянку міжнародного транспортного коридору «Північ-Південь». Цей амбітний проект зробив неконкурентоспроможними ініціативи з будівництва альтернативної залізниці з Ірану в Грузію через територію Вірменії.

В цілому, як уже зазначалося вище, принципи зовнішньої політики Ірану по відношенню до конфлікту можна зрозуміти, проаналізувавши позиції іранських офіційних осіб і практичні підходи Ірану за останні три десятиліття, які також можуть допомогти прояснити можливі двозначності:

- 1) визнання права уряду Азербайджану на суверенітет над карабахського регіоном і сімома прилеглими регіонами;
- 2) невизнання Республіки Арцах і інші політичні події в Карабахському регіоні;
- 3) збалансований підхід і підтримку відносин як з Вірменією, так і з Азербайджанською Республікою;
- 4) протидія війні і використання сили для врегулювання карабахського кризи;
- 5) забезпечення прав і безпеки вірмен Нагорного Карабаху в планах мирного врегулювання карабахського конфлікту;
- 6) протидія втручанням трансрегіональних держав в врегулювання карабахського кризи;
- 7) протидія розміщення міжнародних миротворчих сил на лініях зіткнення в Карабасі уздовж іранського кордону;
- 8) посередництво в мирному процесі та вирішенні спорів на прохання урядів Азербайджану і Вірменії [28].

Позиція Ірану щодо конфлікту в Нагорному Карабасі в 2020 році. Крім тривалих історичних, релігійних і мовних зв'язків між Іраном і Кавказом з цим регіоном його з'єднують 800 кілометрів кордону. Іранські провінції Ардебіль і Східний Азербайджан мають 369 кілометрів і 200 кілометрів спільних кордонів

з Азербайджанською Республікою відповідно. Східний Азербайджан - єдина провінція Ірану, що межує з Вірменією. Довжина цієї межі становить 35 кілометрів. Іран також є єдиною країною, що прилягає до спірного району Карабаху. Ні Грузія, ні Росія, ні Туреччина не перебувають в такій близькості від цієї «гарячої точки» Кавказу.

Таким чином, останній нагорно-карабахський Конфлікт безпосередньо торкнувся північно-західні райони Ірану. З початку війни кілька разів територія Ірану підвергалась обстрілу ракетами імінну. Одна з сіл у області Хода-Афарін, розташованої на кордоні Східного Азербайджану і Вірменії, кілька разів піддавалася артилерійських обстрілів конфліктуючих сторін після відновлення військових дій в кінці вересня 2020 року. Заступник губернатора Східного Азербайджану з політичних питань і питань безпеки Аліяров Растгу заявив 21 жовтня 2020 року, що з початку нагорно-карабаського конфлікту 68 ракет впало на територію прикордонних районів Ірану: «Тільки сьогодні по селу в області Хода-Афарін була випущена 71 ракета».

Було зареєстровано багато випадків катастрофи безпілотників в північно-західних районах Ірану уздовж кордонів з Вірменією і Азербайджаном. Так, 13 жовтня 2020 года в прикордонному окрузі Парсабад-Моган в провінції Ардебіль на північному заході Ірану розбився безпілотний літальний апарат. 20 жовтня 2020 года ще один безпілотник впав на пасовиську території біля села Кара-Куч в районі Манджаван, область Хода-Афарін провінції Східний Азербайджан [29].

У зв'язку з цим Міністерство закордонних справ Ірану направило офіційні листи Азербайджанській Республіці та Республіці Вірменія, в яких висловлювався рішучий протест іранського уряду в зв'язку з порушенням територіальної цілісності країни, створенням загрози безпеки і нанесенням фінансового збитку іранським громадянам в результаті попадання на територію Ірані снарядів і ракет, випущених в ході нагорно-карабаського конфлікту [30].

Це ставить Іран в непросту ситуацію, так як напруженість і війна в Карабахському регіоні і прилеглих до нього територіях безпосередньо

впливають на безпеку його північно-західних кордонів. Крім цього, присутність мільйонів азербайджанців в північно-західних провінціях, які дуже чутливі до позиції Азербайджанської Республіки в карабаському питанні, а також ста тисяч вірмен, які симпатизують Вірменії, зробило карабахський суперечка складним для Ірану з етнічної точки зору.

Інший аспект - релігійний. Шіїтські богослови, особливо в містах Кум і Мешхед на території Ірану і в Наджафі в Іраку, симпатизують мусульманам-шіїтів Азербайджанської Республіки і очікують, що іранський уряд буде активніше підтримувати дії Баку в Карабасі. Примітно, що в багатьох частинах північно-західного Ірану, де більшість населення становлять азербайджанці, між релігійними і етнічними міркуваннями існує тісний зв'язок.

Поширення різних, іноді досить суперечливих новин про перекидання членів Сирійської вільної армії і сирійських туркмен в зону нагорно-карабахського конфлікту викликає стурбованість щодо безпеки Ірану. Карабахський конфлікт способствує виникненню загрози з боку терористичних угруповань такфірістів, антишіїтські і антиіранські настрої яких проявилися в ході громадянської війни в Сирії.

У зв'язку з цим іранські офіційні особи, зокрема президент Хасан Роухані і радник верховного лідера з міжнародних відносин Алі Акбар Велаяті, попередили про небезпеку, яку створює присутність угруповань такфірістів і джихадистів на кордоні Ірану. Міністр закордонних справ Ірану Мохаммад Джавад Заріф виступив із заявою, в якому говорилося про переміщення залишків сил ІГІЛ / Даіши (організація, заборонена в Росії). В регіон Нагорного Карабаху, і зазначив, що «Ісламська Республіка не потерпить присутності терористів - такфірістів біля своїх кордонів.

В ході недавніх переговорів і навіть раніше ми проінформували офіційних осіб Азербайджану і Вірменії, а також Росії та Туреччини, що Ісламська Республіка Іран не потерпить такого розвитку подій. В даний час цих терористів немає уздовж наших кордонів, але ймовірність того, що вони з'являться на деякій відстані від наших кордонів все ще висока, і ми заявляємо

обом сторонам про нашу стурбованість цією обставиною». Також про це 7 жовтня 2020 року недвозначно заявив президент Хасан Роухані: *«Для Ірану неприйнятно, що деякі країни перекидають терористичні елементи з Сирії та інших місць в цей регіон»*[12].

Безпека Ірану і реакція військових. У відповідь на загрозу з північного заходу Тегеран вжив заходів для забезпечення безпеки на цій ділянці своїх кордонів. Іранські прикордонники обговорювали це питання на зустрічах з азербайджанськими і вірменськими прикордонниками і представили офіційні листи протесту з приводу порушень на іранських прикордонних територіях з боку двох сусідніх країн. 9 жовтня 2020 року сухопутні сили іранської армії провели одноденні військові навчання на північному заході країни. На неоголошених навчаннях був присутній головнокомандувач іранської армії генерал-майор Абдолрахім Мусаві.

Мета навчань - підвищення готовності армії до відбиття можливих загроз. У навчаннях брали участь підрозділи механізованої піхоти і бронетехніка, загони безпілотної авіації і артилерія. Вартові Ісламської революції Ірану також направили військове підкріплення до кордонів з Вірменією і Азербайджанською Республікою для захисту мирних жителів від снарядів із зони конфлікту.

Зокрема, танки, сухопутні війська і військова техніка були розміщені в областях Хода-Афарін і Джулфа, на кордоні Ірану з Азербайджаном і недалеко від кордону з Арменією У зв'язку з триваючими перестрілками між силами Вірменії та Азербайджанської Республіки бригадний генерал Аболфазл Шекарчі, високопоставлений представник Генерального штабу збройних сил Ірану, закликав протидіяти сторони в нагорно-карабаському конфлікті уникати подальших зіткнень і застеріг від створення загрози безпеці кордонів Ірану. Він підтвердив, що «іранські військові вживуть необхідних заходів для зміцнення своїх кордонів».

Генерал попередив ворогуючі сторони, що безпеку уздовж кордонів країни є червоною рисою для Ісламської Республіки і Іран буде жорстко

реагувати на будь-які загрози і порушення». 30 жовтня 2020 командувач сухопутними військами іранської армії бригадний генерал Кіумарс Хейдар відвідав прикордонні області Джульфа і Хода-Афарін і заявив, що для армії червоною рисою є спокій жителів в прикордонних районах і відсутність загрози на північно-західному кордоні. Він зазначив, що *«збройні сили добре підготовлені до виконання завдань із захисту території і громадян країни, так що північно-західних кордонів ніщо не загрожує»* [77, с. 45].

Дипломатичний динамізм Ірану. Під час нагорно-карабахського конфлікту 2020 року Іран демонстрував підвищену дипломатичну активність в регіоні. 27 вересня Джавад Заріф провів телефонні переговори з міністром закордонних справ Азербайджану Джейхун Байрамовим і міністром закордонних справ Вірменії Зограб Мнацаканяном, 6 жовтня 2020 року - з міністром закордонних справ Росії Сергієм Лавровим.

6 вересня президент Ірану Хасан Роухані розмовляв по телефону з прем'єр-міністром Вірменії Ніколом Пашініаном, 6 жовтня - з президентом Азербайджанської Республіки Ільхамом Алієвим, 10 жовтня - з президентом Росії Володимиром Путіним (після підписання в Москві угоди про припинення вогню в Нагорному Карабасі між міністрами закордонних справ Росії, Азербайджану і Вірменії), а також 22 жовтня 2020 року - з президентом Туреччини Реджепом Тайіпом Ердоганом.

В ході переговорів Іран наголосив на необхідності негайного припинення вогню, стабілізації обстановки і зміцнення безпеки на Кавказі і початку мирних переговорів з карабахського конфлікту і заявив про свою готовність виступити посередником між Вірменією і Азербайджаном для врегулювання існуючих проблем. Однією з важливих дипломатичних ініціатив було інтерв'ю радника верховного лідера Ірану з міжнародних справ Алі Акбара Велаяті, який займав пост міністра закордонних справ в період 1981-1997 років і грав роль посередника в ході карабаської війни на початку 1990-х.

В інтерв'ю іранській щоденній газеті «Кайхан» 6 жовтня 2020 року Велаяті сказав: *«Ми закликаємо Вірменію повернути окуповані землі*

Азербайджанській Республіці. Після окупації цих територій понад мільйон азербайджанців стали переміщеними особами, і тепер вони повинні повернутися додому». Радник підкреслив, що з нагорно-карабахського конфлікту Іран займає ту ж позицію, що і відносно ізраїльської окупації палестинських територій. Веляті дав зрозуміти, що суперечка між Вірменією і Азербайджаном не має військового рішення і повинен бути врегульований політичними засобами.

Він також засудив ряд держав, зокрема Ізраїль і Туреччину, за розпалювання війни: *«Чому Туреччина наполягає на продовженні війни? Ця країна (Туреччина) повинна допомогти покласти край війні, якщо вона на це здатна, за умови що окуповані міста Азербайджанської Республіки будуть остаточно звільнені»*[56].

Ще однією відповіддю Ірану на конфлікт стала дипломатична поїздка по країнах регіону заступника міністра закордонних справ Ірану з політичних питань Сейеда Аббаса Аракчі, який відвідав Баку, Москви, Єреван і Анкару з 28 по 30 жовтня 2020 року. В якості спеціального посланника Ірану щодо врегулювання карабахського конфлікту Аракчі обговорював пропозиції по врегулюванню конфлікту і встановлення міцного миру між Вірменією і Азербайджанською Республікою, а також іншими країнами регіону, сформульовані Ісламською Республікою Іран.

Хоча подробиці плану Тегерана не були оголошені, Аракчі вважає, що *«запропонований Іраном план, заснований на загально визнаних міжнародних принципах, включаючи дотримання суверенітету і територіальної цілісності, припинення окупації, непорушність кордонів і повернення біженців, може сприяти мирному врегулюванню карабахського конфлікту»* [13].

Найширший резонанс, однак, отримало заяву верховного лідера аятолли Алі Хаменеї 3 листопада 2020 року. У своєму виступі з нагоди річниці з дня народження пророка Мухаммеда він прокоментував триває конфлікт в Нагорному Карабаху, підкресливши, що війна між двома сусідами Ірану - це величезна проблема, якої потрібно якомога швидше покласти край. За його

словами, території, що належать Азербайджанській Республіці, повинні бути звільнені і безпеку громадян Вірменії гарантована. Верховний лідер закликав поважати міжнародні кордони і застеріг терористів, пообіцявши найжорсткіший відповідь, якщо вони наблизяться до кордонів Ірану.

Нарешті, Іран привітав підписання 10 листопада 2020 року мирної угоди між Азербайджаном і Вірменією за посередництва Росії. Глава адміністрації президента Ірану Махмуд охоронна сигналізації сказав: *«Ісламська Республіка Іран вітає посередництво Росії між Азербайджаном і Вірменією і згоду двох країн, що беруть участь в нагорно-карабаському конфлікті, припинити вогонь. Ми продовжуємо підкреслювати важливість дотримання обома сторонами міжнародних кордонів і забезпечення захисту цивільних прав всіх учасників»* [15].

Заступник міністра закордонних справ Ірану з політичних питань Аббас Аракчі із задоволенням відзначив, що *«принципи і положення, які ми розробили з метою припинення вогню і початку переговорів, були зустрінуті з схваленням, і угода, яка була досягнута між Азербайджаном і Вірменією два дні тому під час посередництва Росії, базується на тих же принципах, засадах і пропозиціях, які були висунуті Іраном»*[16].

Іран влаштовує ситуація, при якій Росія виходить на перший план, послаблюючи свою в'язку з Мінською групою ОБСЄ. І не випадково в цьому зв'язку Тегеран підтримав миротворчу операцію в Карабасі під егідою Москви, а не на багатосторонній основі⁴⁹. Зростання турецького впливу для Ісламської Республіки амбівалентне. Воно в принципі прийнятно як частина умовно «євразійського формату» (спільні дії з Москвою і Анкарою).

У той же час іранська сторона побоюється, що слідом за Туреччиною на Кавказ в північне прикордоння країни прийдуть і турецькі «проксі», а це небезпечно і з релігійної точки зору (збільшення представників сунітських течій), і з етнополітичної (значний відсоток населення Ірану складають тюрки). Фактично, з точки зору Тегерана, вкрай важливо, щоб в тристоронньому угоді згадувалися лише російські миротворці, а не турецькі, як пропонує Баку.

Тегеран серйозно стурбований зростаючою роллю Анкари на Південному Кавказі. Щоб підкреслити свої підозри, міністерство закордонних справ Ірану швидко заявило про свою готовність сприяти проходу російських миротворців у Нагорний Карабах.

Тому радикально позиція Ірану може помінятися тоді, коли миротворча операція стане багатонаціональною. У будь-якому іншому випадку нинішній статус-кво не дуже суперечить іранським інтересам. У деяких іранських експертів викликає побоювання новий коридор між Азербайджанською Республікою і Нахічевань. Якщо в угоду про перемир'я буде включено положення, яке дозволить Азербайджану створити транзитний коридор через південну Вірменію, це може завдати шкоди економічним інтересам Ірану.

Таким чином, до сих пір зв'язок між Азербайджаном і його Нахічеванське ексклавом здійснювалася через територію Ірану. Як зазначив Хамідреза Азізі з німецького аналітичного центру SWP, новий коридор зменшить вплив Ірану на Азербайджан. Тим часом Туреччина, яка межує з Нахічевань, отримає сухопутний доступ до всього Азербайджану, минаючи Іран або Грузію, і прямий торговий шлях до Центральної Азії.

Однак цим коридором керуватимуть російські прикордонники з Федеральної служби безпеки (ФСБ). Це кращий вихід для Ірану в порівнянні з іншими існуючими пропозиціями⁵¹. У цих умовах стає ясно, що для захисту своїх інтересів Ірану необхідно проводити більш активну політику на Південному Кавказі.

3.2 Підтримка Азербайджану з боку Туреччини і Грузії

Туреччина, історично і культурно споріднена Азербайджану, займала підкреслено антиармянської позицію протягом усього нагорно-карабахського конфлікту. Закривши вірмено-турецький кордон в 1993 р в знак солідарності з Азербайджаном, Туреччина приєдналася до економічної блокади Вірменії, яка триває і досі.

У 2020 р ступінь залученості Туреччини в вірмено-азербайджанський конфлікт була безпрецедентною. Анкара надала Баку власних військовослужбовців, консультантів і сучасну військову техніку. Крім цього, за посередництва Туреччини на вірмено-азербайджанський фронт могло бути перекинуто до декількох тисяч найманих бойовиків з Сирії.

З перших же днів нової війни вірменська сторона намагалася привернути увагу Росії, Ірану, Франції, США, ЄС і світової спільноти в цілому до того, що їй доводиться боротися одночасно проти армій Азербайджану, Туреччини і «сирійських бойовиків-терористів». У зверненнях до російської аудиторії особливий акцент робився на тому, що таким чином Туреччина вперше демонстративно втягується в збройний конфлікт на території колишнього СРСР, яка вважається зоною особливих інтересів Росії.

Найманці з Сирії ототожнювалися з «терористами Ісламської держави», які можуть стати загрозою для безпеки Ірану, Росії і навіть Європи. Прем'єр-міністр Вірменії Нікол Пашинян інтерпретував теракти в Австрії та Франції, що збіглися за часом з йдуть в Нагорному Карабасі боями, як ланки одного ланцюга і попередив європейців про те, що Туреччину скоро можна «чекати у Відня».

Заклопотаність перекиданням «тисяч терористів в Нагорний Карабах» висловили і в Москві. Про необхідність негайного виведення сирійських бойовиків з регіону неодноразово заявляли і в Тегерані. ¹⁶ Відзначимо, що Туреччина і Грузія - єдині країни регіону, які проголосували ще в грудні 2019 року проти резолюції ООН, осуждавшей «використання найманців як засіб порушення прав людини і протидії здійсненню права народів на самовизначення». З перших же днів війни Анкара критикувала Мінську групу ОБСЄ за бездіяльність, прагнучи змінити формат вірмено-азербайджанських переговорів і зайняти місце посередника у врегулюванні конфлікту [14].

Позиція Туреччини відрізнялася від іранської тим, що вона, безумовно, захищала інтереси лише однієї зі сторін конфлікту - Азербайджану. Турецьку ініціативу вітали в Баку, але з нею були категорично не згодні в Єревані і

Степанакерті. Формально Грузія зайняла нейтральну позицію щодо конфлікту. Офіційний Тбілісі заявляв про бажання підтримувати дружні відносини як з Вірменією, так і з Азербайджаном, а президент Саломе Зурабішвілі запропонувала провести переговори в рамках діяльності Мінської групи ОБСЄ в Тбілісі.

Грузія межує одночасно з Вірменією і Азербайджаном, і, незважаючи на постійну напруженість між Єреваном і Баку, їй в цілому вдається зберегти прагматичні і конструктивні відносини з обома сусідами. Для цього є чимало причин. Для Вірменії - в умовах закритих сухопутних кордонів з Азербайджаном і Туреччиною - Грузія, поряд з Іраном, забезпечує вікно у зовнішній світ [15].

Майже 70 відсотків вірменської зовнішньої торгівлі йде через Грузію, саме тому позиція Єревана щодо визнання Абхазії і Південної Осетії досить стримана. Вірменське керівництво завжди знаходило достатнім аргумент, що воно не визнало нагорно-карабаського Республіку, а тому не поспішає з офіційною підтримкою Сухумі і Цхінвалі. Баку і Тбілісі пов'язує не менше, якщо не більше. Роль Азербайджану в зовнішній політиці і економіці Грузії дуже значна.

Дві країни ріднять не тільки «травматичні» сюжети, такі як втрата територій і «сепаратистська загроза» (це питання часто обігрується на рівні риторики), але і багато енергетичні і транспортні проекти: це і геополітичний трубопровід «Баку - Тбілісі - Джейхан », і газова труба « Баку - Тбілісі - Ерзерум», і залізничний проект « Баку - Ахалкалакі - Тбілісі - Карс ».

Обидві країни стояли біля витоків інтеграційного проекту ГУАМ (який став згодом Організацією за демократію та економічний розвиток). Але було б невірним повністю ототожнювати позиції цих двох країн, і справа навіть не в тому, що зовнішня політика Азербайджану, не в приклад Грузії, диверсифікована, що в ній відсутні жорсткі євроатлантичні акценти і що «остаточного вибору» між Заходом і Росією Баку не зробив.

Ключова проблема, що ускладнює взаємини Тбілісі і Баку, полягає в нерегульованому прикордонну суперечку. Спільний кордон двох кавказьких країн протяжністю в 446 км до сих пір, через 29 років після розпаду СРСР, повністю не делімітована. І хоча міжурядова комісія з даного питання працює з 1996 року, її ефективність невисока, і час від часу навколо прикордонного Давидо-Гареджійського монастирського комплексу відбуваються різні інциденти, резонують і всередині двох держав.

Вірмено-азербайджанська тематика в Грузії має і внутрішній вимір. У краї Самцхе-Джавахеті, розташованому на стику кордонів Грузії, Вірменії та Туреччини, вірмени - це майже 56 відсотків населення. Етнічні азербайджанці компактно проживають в області КвемоКартлі (чотири райони з центрами в Гардабани, Болнісі, Дманісі і Марнеулі) [39, с. 139].

При цьому 77 % Марнеульського району, 66 % Болнісі, 64 % Дманісі, 43 % Гардабані - представники саме цього народу. З початком військової ескалації 27 вересня 2020 року Тбілісі вже не раз озвучив намір виступити в ролі посередника між Єреваном і Баку. На цю тему виступали як президент Саломе Зурабішвілі, так і прем'єр-міністр Георгій Гахар. У той же час лідер опозиційного блоку «Сила в єдності» Михайло Саакашвілі (що знаходиться в даний час на території України, але претендує в разі перемоги його об'єднання на парламентських виборах на пост глави кабінету міністрів) з усією визначеністю заявив про Нагорний Карабах як невід'ємної частини Азербайджану .

При цьому неоднозначну оцінку викликало рішення грузинської влади закрити повітряний і сухопутний коридори для країн, що постачають зброю до Вірменії і Азербайджан. Як би там не було, а стриманість і обережність були і залишаються фірмовим стилем Грузії в нагорно-карабаському конфлікті. По крайній мере, якщо мова йде про позицію офіційної влади - просто тому, що будь-яке порушення балансу може спровокувати в Грузії гострі внутрішні конфлікти, що на тлі ситуації в Абхазії і Південній Осетії виглядало б як катастрофічний сценарій.

Реакція Грузії на угоду від 10 листопада 2020 року Карабаху носить двоїстий характер. З одного боку, президент Саломе Зурабішвілі офіційно підтримала перемир'я між Вірменією і Азербайджаном, назвавши його початком «нової ери» на Кавказі. З іншого - віце-спікер парламенту Каха Кучава заявив про недовіру до російських миротворців в Карабасі як до гарантів безпеки⁵⁶. З його точки зору (а цей погляд широко представлений в політичному і експертному середовищі країни), миротворці з Росії будуть проводити власні інтереси, а не регулювати конфлікт [41, с. 84].

Так чи інакше - після листопадової угоди вплив Баку і Анкари на Тбілісі зростає, що в подальшому може мати і внутрішньополітичні наслідки у вигляді наростання націоналістичних і тюркофобських настроїв. На цьому тлі може зміцнитися, хоча і не в короткостроковій перспективі, скептицизм у ставленні до євроатлантичного вибору.

3.3 Росія, США і Франція: результати стрес-тесту

Сплеск збройного протистояння в Нагорному Карабасі став своєрідним стрес-тестом для глобальних гравців, що мають протиріччя по широкому спектру питань міжнародної політики і безпеки, але зберігають єдність в підходах до врегулювання вірмено-азербайджанського конфлікту. Досить сказати, що перші три спроби встановлення перемир'я були зроблені по черзі Росією, Францією і США при взаємній підтримці один одного.

Крім власне карабахського порядку, все три держави об'єднує загальна мета: протидія поширенню міжнародної терористичної загрози. І в цьому плані врегулювання конфлікту в Карабаху потенційно дає країнам спільний простір для взаємодії [77, с. 2].

Нинішня розморозування вірмено-азербайджанського конфлікту не відкрила якихось нових підходів Росії на Кавказі, але змусила подивитися на них з більшою ретельністю. Москва знову довела, що у неї немає універсального підходу ні до етнополітичних протистоянь в Євразії, ні до

існуючих де-факто державам на Південному Кавказі. Росія визнає незалежність Абхазії і Південної Осетії, офіційно відмовляючись від підтримки територіальної цілісності Грузії.

Але цей підхід ні раніше, ні зараз не поширюється автоматично на Вірменію, Азербайджан і невизнану Нагорно-Карабахську республіку. НКР як де-факто освіту або учасник протистояння взагалі не згадується в Концепції зовнішньої політики 2016 роки (хоча, наприклад, Придністров'я розглядається як сторона конфлікту).

Тут Росія максимально зацікавлена в збереженні балансу між Єреваном і Баку, що особливо важливо після втрати важелів впливу на Грузію в 2008 році. Російське керівництво традиційно характеризує відносини з Єреваном як союзницькі, маючи на увазі членство в загальних інтеграційних структурах, а з Баку - як партнерські, маючи на увазі двосторонню вигоду і наявність певних розбіжностей, наприклад, в сфері енергетики.

На відміну від грузино-абхазького і грузино-осетинського конфлікту обидві сторони, залучені в нагорно-карабахське протистояння, зацікавлені в російському посередництві. У цьому плані показовими є оцінки Ільхама Алієва і Нікола Пашиняна, зроблені ними обома вже після розморожування конфлікту. На слушне міркування політолога-міжнародника, головного редактора сайту Московського центру Карнегі Олександра Баунова, *«Росії є за що допомагати Вірменії, але їй особливо нема за що карати Азербайджан. Вірменія виявилася не на лінії ворожнечі, а в трикутнику спілок»*[78, с. 105].

І ця ситуація багато в чому змушує Москву поводитися стримано, йдучи від остаточного вибору в ту чи іншу сторону, розуміючи ризики можливих втрат впливу на Південному Кавказі. Росія вже пережила ситуацію, коли позитивні тренди в стосунках з Вірменією поєднувалися з численними проблемами на азербайджанському треку. Так було в період 1991-2001 років.

І повернення до цієї ситуації в Москві не хотіли б. Як і не хотіли б перегляду стратегічних відносин з Вірменією, того рівня, який вже досягнутий. Тим часом в традиційну модель балансування між Баку і Єреваном у вересні

2020 роки для Москви додався фактор Анкари. Ситуація, що характеризується зміцненням стратегічної взаємодії між Азербайджаном і Туреччиною, створила для Росії непрості дилеми. Як впливати на Баку, якщо політичні рішення там приймаються при всебічному обліку турецького фактора, а альянс з Анкарою бачиться запорукою успішного просування національних азербайджанських інтересів на міжнародній арені?

На цьому тлі бажання Туреччини стати посередником у налагодженні ситуації і створити якусь посередницьку чотиристоронню місію (Туреччина - Росія - Азербайджан - Вірменія), подібну Астанінські формату по Сирії, породило багато питань. Москва не надто зацікавлена в наданні Туреччині особливих повноважень у регіоні, який є сферою її особливих інтересів.

Тим не менш складний і суперечливий досвід взаємодії двох країн в Сирії та Лівії показав, що співпраця щодо Нагорного Карабаху може мати місце. Ця логіка багато в чому пояснює дії Москви, націлені на припинення військових дій і проведення миротворчої операції своїми силами для врегулювання конфлікту в середньостроковій перспективі. Турецьких військ у миротворчій операції не буде [79, с. 54].

Але, за словами Ільхама Алієва, військові з цієї країни братимуть участь в контрольному механізмі, що забезпечує дотримання перемир'я. Цей варіант можна розглядати, як своєрідний компроміс в трикутнику «Анкара - Баку - Москва», хоча раніше Туреччина формально обмежувала свою присутність у врегулюванні конфлікту лише членством в Мінській групі ОБСЄ.

США: Карабах на передвиборному тлі. Загострення військово-політичної ситуації на Південному Кавказі не стало пріоритетом американської політики. Як і раніше, базові підходи Вашингтона на цьому напрямку визначаються не стільки відносинами з самими кавказькими державами, скільки динамікою відносин з трьома євразійськими «гігантами» - Росією, Туреччиною та Іраном.

Не бачачи в діях Кремля в Карабасі небезпечного для американських інтересів «ревізійнізму» в Євразії, США в цілому були готові підтримати її посередницькі устремління, що проявилось у вимогах держсекретаря Майка

Помпео до Баку і Єревана виконувати умови перемир'я, досягнутого в Москві і при російському посередництві. У той же час, накопичивши певний роздратування від дій Ердогана на Близькому Сході і в Середземномор'ї, де турецький лідер був змушений підштовхувати Білий дім і Держдеп до вибору між його союзниками по НАТО (Франція, Греція), офіційний Вашингтон міг собі дозволити критику на адресу Анкари за втручання в конфлікт і односторонню підтримку азербайджанської сторони [8, с. 146].

На американські підходи до карабахського врегулювання, як і раніше мало вплив вірменське лобі. Після вересневої ескалації його представники в Конгресі запропонували ініціативи про визнання Нагорного Карабаху і виключення Туреччини з НАТО. У той же час противагою йому служили азербайджанські лобісти. Серед фірм, що мають вплив на цьому ринку, особливо виділяються «Подеста Груп» (Джон Девід Подеста очолював апарат Білого дому при Біллі Клінтоні і був радником президента Барака Обама), а також «Лівінгстон Груп», «Стеллар Джей Ком'юнікейшнс» і ряд інших [10, с. 13].

Відлуння карабахського конфлікту докотилося і до президентської виборчої кампанії. Так, 14 жовтня 2020 року кандидат в президенти від демократів Джо Байден розкритикував чинну адміністрацію за пасивність і поступку ініціативи Москви.

У цьому контексті не випадковим виглядає ідея Держдепу з проведення роздільних переговорів з міністрами закордонних справ Азербайджану і Вірменії Джейхун Байрамовим і Зограб Мнацаканяном, після чого було заявлено про перемир'я, що, втім, не зупинило військового насильства в Карабасі. Передвиборчим контекстом можна пояснити і очевидно «проармянські» заяви Дональда Трампа (для мобілізації голосів численної діаспори в США), і його коментарі щодо легкості вирішення карабахського конфлікту.

Очевидно, що більш-менш осмислене залучення Вашингтона в дозвіл вірмено-азербайджанського протистояння може статися після остаточного завершення президентської виборчої кампанії.

Франція: Середземномор'я, європейське лідерство, внутрішня єдність крізь карабахську призму. Розгортання військових дій в Нагорному Карабасі значно пожвавило інтерес офіційного Парижа до перспектив врегулювання конфлікту між Вірменією та Азербайджаном. Однак варто звернути увагу на категоричність і жорсткість заяв президента Еммануеля Макрона і представників французької дипломатії на тлі офіційних російських і американських оцінок, що звучали більш сдержанно. Франція відома своєю численною вірменською діаспорою, яка за чисельністю посідає третє місце в світі і перше всередині Євросоюзу.

Тим часом французьку дипломатичну активізацію не пояснює тільки фактором вірменської діаспори або інтересом до її історичного прошлума⁶⁶. Париж виступає опонентом Анкари на середземноморському напрямку. Це стосується як всього комплексу греко-турецьких і турецько-кіпрських відносин, так і Лівії. Коментуючи підсумки саміту «середземноморської сімки» у вересні 2020 року, Макрон констатував наступне: *«Ми повинні бути жорсткими з турецьким урядом, а не з турецьким народом, який заслуговує більшого, ніж уряд Ердогана»* [80, с. 13].

На карабахському напрямленні Франція бачить черговий прояв турецького наступу в Євразії. І це не відповідає її уявленням про те, як повинні розвиватися процеси в даному регіоні. Президент Макрон також намагається заявити про себе як про справжнє лідера «об'єднаної Європи», яка на тлі пандемії коронавірусу виглядає далекою від ідеалів справжньої єдності цілей і цінностей. І активність на ниві мирного процесу в Карабасі для французького президента - прекрасна можливість нагадати і про себе, і про дипломатичний потенціал Парижа.

Такі кроки тим важливіші, оскільки відсутніх досягнень по врегулюванню в Донбасі немає (Франція залишається одним із стовпів

«нормандської четвірки»), а на косовському треку за нинішній рік США явно випередили ЄС. Зауважимо, що у попередників Макрона на Кавказі вже був певний досвід щодо успішної модерації, якщо згадати про посередництво президента Ніколя Саркозі між Тбілісі і Москвою. І в цьому контексті слід відзначити велику гнучкість президента Франції в порівнянні з тією ж Ангелою Меркель. На тлі паузи, що виникла у відносинах між ЄС і Кремлем, Макрон сам ініціював розмову з Володимиром Путіним щодо Карабаху.

Втім, для президента Франції конфлікт на Кавказі має і внутрішньополітичне значення. Недавня серія трагедій (жорстоке вбивство вчителя історії Самюеля Паті вісімнадцятирічним терористом-одинаком з релігійних причин, терористичні атаки в Ніцці і в Авіньйоні) сколихнула все французьке суспільство.

Таким чином, знову поживавилася дискусія про імміграцію, протидії тероризму, співвідношення свободи і безпеки громадян. Швидше за все, напередодні президентських виборів 2022 року цю тему буде експлуатувати основний опонент Макрона Марін Ле Пен. І тут варто мати на увазі, що ескалація конфлікту в Нагорному Карабасі відбувається на тлі публікацій, численних заяв політиків про переміщення джихадистів з Сирії на Кавказ, а також сприяння Туреччини такому «трансферу».

Значить, тема протидії екстремістського наступу знову буде серед основних сюжетів французької порядку денного. Як наслідок - фактор Туреччини, її неоднозначна діяльність на Близькому Сході і Південному Кавказі не обійдуть стороною і політичну арену Франції.

ВИСНОВКИ

Одним з конфліктів в сучасній світовій політиці є Нагорно - Карабахський конфлікт. Він актуальний і на даний момент, так як, незважаючи на свою довгу історію, досі залишається не вирішеним.

Цей конфлікт Азербайджану і Вірменії відноситься до числа довготривалих. Причому для непрямих учасників важко, якщо не неможливо, на сто відсотків підтримати одну з сторін. Наприклад, Росії. Вірменія - член ОДКБ і в разі прямої агресії проти неї Росія зобов'язана допомогти Вірменії. Але Азербайджан має могутню діаспору в Росії, а ще важливіше, що в Азербайджані дуже багато етнічних росіян, проти яких можуть бути розгорнуті масштабні репресії, якщо це буде потрібно місцевому керівництву. Азербайджан давно вже став прямим союзником і США і Туреччини, члена НАТО.

Конфлікт ускладнюється тим, що непрямі учасники зацікавлені не тільки у вирішенні конфлікту, а в більшій мірі в реалізації своїх планів і затвердження своїх позицій в даному регіоні. Даний конфлікт став відкритим протистоянням таких країн, як Росія, США, Грузія, Туреччина.

Отже, конфлікт між Азербайджаном і Вірменією почався в 1988 році в Нагорном Карабасі, коли населена переважно вірменами Нагорно-Карабахська автономна область заявила про вихід з Азербайджанської РСР. Активні бойові дії між Азербайджаном і Вірменією через Нагорний Карабах припинилися, як відомо, в 1994 році. Але ця війна між двома державами не закінчувалася 21 рік. Вона лише знайшла іншу форму - форму замороженого конфлікту, який знову переходить в розпечену стадію, що і відбулося в квітні 2016р. та у 2021р.

Відновлені масштабні збройні сутички в зоні нагорно-карабахського конфлікту почалися рано вранці 27 вересня 2020 року між Азербайджаном, з одного боку, і Вірменією і невизнаною Республікою Арцах, або Нагорно-Карабахською Республікою (НКР), з іншого боку, поновилися збройні сутички, швидко перетворилися в повномасштабну війну.

Ми помітили, що зіткнувшись з Карабахською проблемою на прикінці Радянського Союзу, Азербайджан досить довго сподівався врегулювати конфлікт за допомогою політичної системи, що панувала в СРСР, проте ці очікування не виправдалися, а після розпаду Радянського Союзу стрімко скоротилися шанси на політичне врегулювання конфлікту і перемістили його в сферу міждержавного протистояння а повномасштабної війни між Азербайджаном і Вірменією.

Втративши контроль над Нагорним Карабахом і семи оточуючими його районами, Азербайджан починаючи з весни 1994 року, з одного боку починає серйозно займатися питаннями армійського будівництва, з іншого, розгортає копітку роботу по просуванню на міжнародній арені свого бачення причин, ходу і перспектив врегулювання Карабахського конфлікту.

Практично відразу починають формуватися кілька ключових напрямків цієї політики, одним з яких стає активна участь азербайджанської сторони в діяльності глобальних і регіональних міжнародних організацій.

З урахуванням особливостей панівної системи міжнародних відносин і особливостей сучасної світової політики Азербайджан починає проводити в рамках ООН різноманітну діяльність, спрямовану на мирне врегулювання карабахського конфлікту. Важливе значення при цьому для Азербайджану мало прийняття ООН між квітнем і листопада 1993 року чотирьох резолюцій, які закликають до виведення вірменських окупаційних військ з азербайджанських територій і рішення Карабахського конфлікту в рамках міжнародного права. Реалії самого конфлікту змусили АР почати тісно співпрацювати з Верховним комісаріатом у справах біженців.

Особливим напрямком взаємодії АР з ООН, орієнтованим на мирне врегулювання карабахського конфлікту, стає його політика, спрямована на доведення через оонівські структури, в першу чергу ЮНЕСКО, до світової громадськості інформації про культурну спадщину Азербайджану, про який на Заході або були мало обізнані, або вважали її частиною вірменської або іранської культури.

Усвідомлення того факту, що вірменська точка зору на Карабахській проблемі домінує в політичному полі європейських країн, підштовхнули Азербайджан почати серйозну дипломатичну роботу в міжнародних організаціях, що діють на європейському континенті. Азербайджанські зусилля з мирного врегулювання Карабахського конфлікту на європейському напрямку спочатку були зосереджено в НБСЄ / ОБСЄ. Однак з плином часу для Баку стало очевидно, що посередницька діяльність, покладена на МГ ОБСЄ, практично сприяє не врегулювання конфлікту, а збереженню статус-кво в зоні протистояння. Усвідомлення цієї обставини не ставить хрест на прагненнях влади Азербайджану зробити своє бачення вирішення проблеми Карабахського конфлікту частиною європейського політичного поля.

Для вирішення цього завдання Азербайджан докладает серйозних зусиль для того, щоб стати членом іншої авторитетної європейської структури - Ради Європи (РЄ). При цьому в Баку усвідомлюють, що саме по собі членство в РЄ не могло допомогти Азербайджану в якнайшвидшому врегулюванні Карабахського конфлікту, але країна, вступаючи до РЄ, отримує ще одну трибуну, з якої вона могла доносити до європейської громадськості своє бачення врегулювання конфлікту. Для реалізації цього завдання азербайджанська сторона починає з перших днів свого членства в Раді Європи активно брати участь в діяльності ПАРЄ.

Таким чином, сьогоднішній день процес врегулювання Карабахського конфлікту не завершений і найімовірніше ще далекий від свого завершення, зовнішньополітична діяльність Азербайджанської Республіки спрямована на висновок вірменських військ з окупованих територій АР, дозволяє офіційним Баку активно доводити до світової громадськості своє бачення шляхів врегулювання конфлікту, чого не було в початковій стадії вірмено-азербайджанського протистояння через Нагорний Карабах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аббасов Ш. Азербайджан: достижения и упущенные возможности / Ш. Аббасов. // Южный Кавказ – 20 лет независимости / Ш. Аббасов. – Тбилиси: Фонд Фридриха Эберта, 2011. – С. 118–133.
2. Айвазян О. Генерал победоносной армии. Ереван, 2001. 286 с.
3. Арутюнян В.Б. События в Нагорном Карабахе. Ереван, 1994. 380 с.
4. Асратян С. Карабахская война. Ереван, 2010. 153 с.
5. Багдасарян Д.С. Противостояние (мемуары). Ереван, 1998. 29 с.
6. Бакинська декларація «ГУАМ: об'єднуючи континенти» [Електронний ресурс]. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/886_012?lang=uk#Text.
7. Балаев А. Карабах от периода независимости АДР к советской автономии // Международный Азербайджанский журнал «Irs» - Москва, 2005. - № 2-3 (14-15).
8. Баласанян Г. А. Влияние лоббистских организаций на внешнюю политику США на Южном Кавказе / Г. А. Баласанян. // Внешняя политика Республики Армения. Проблемы и вызовы / Г. А. Баласанян. – Ереван: Издательство ЕГУ, 2014. – С. 146–153.
9. Балаян З.Г. Между адом и раем. Карабахские этюды. Ереван, 1995. 413 с.
10. Брусиловська О. І. Гібридна стратегія Адміністрації Д. Трампа у контексті реконфігурації світоустрою / О. І. Брусиловська. // Міжнародні та політичні дослідження. – 2019. – №32. – С. 13–26.
11. Валл де Т. Черный сад. Армения и Азербайджан между миром и войной. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://ov.kavkazuzel.ru/system/uploads/attachment_data/file/0002/24358/Chernyy_sad_Armeniya_i_Azerbaydzhan_mezhdu_mirom_i_voynoy.pdf (дата обращения 13.052021)

12. Власов А. Азербайджан — страна, устремленная в будущее (в соавторстве с И. Агакишиевым) [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.vestikavkaza.ru/analytics/obshestvo/33903.html> (дата обращения 07.03.2011)

13. Гегелашвили Н. А. Политика администрации Д. Трампа в отношении стран Закавказья [Электронный ресурс] / Н. А. Гегелашвили. // Россия и Америка в XXI веке. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: <https://rusus.jes.su/s207054760004627-6-1/>.

14. Грузия предложила обсудить Карабах на своей территории // Lenta.ru. 05.10.2020. URL: <https://lenta.ru/news/2020/10/05/tbilisi>.

15. Грузия запретила транзит оружия в зону армяно-азербайджанского конфликта // Коммерсантъ. 04.10.2020.

16. Грузия опровергла данные о пропуске сирийских боевиков в Азербайджан // РИА Новости. 03.10.2020. URL: <https://ria.ru/20201003/boeviki-1578146445.html>.

17. Гусейнов Т. Момент истины в Нагорно-Карабахском диалоге. 2010. URL: <http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/south-caucasus/azerbaijan/huseynov-a-moment-of-truth-in-the-nagorno-karabakh-talks.aspx> (Дата обращения: 07.11.2015).

18. Гулузаде В. Лиссабонский саммит ОБСЕ – миф или реальность. // Центральная Азия и Кавказ. № (2)3, 1999 [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.ca-c.org/journal/cac-03-1999/st_11_guluzade.shtml (дата обращения 19.09.2013)

19. Джафаров И. Араз Азимов: переговоры по нагорно-карабахскому конфликту давно не ведутся [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.aze.az/news_araz_azimov_pereqovory_82635.html (дата обращения 27.09.2012)

20. Джафаров И. На 67-я сессии Генассамблеи ООН обсудят ситуацию на оккупированных территориях Азербайджана [Электронный ресурс]. Режим

доступа: http://www.aze.az/news_na_67ya_sessii_82258.html (дата обращения 19.09.2012)

21. Захаров В.А., Аршев А.Г. Расширение НАТО в государства Закавказья: этапы, намерения, результаты. Хроника событий. М.: МГИМО-Университет. 2008. - 351 с.

22. Зейналов М. Президент Азербайджана назначил досрочные выборы. Зачем ему это нужно? [Электронный ресурс] / М. Зейналов. // BBC News. – 2018. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.bbc.com/russian/features-42948109>.

23. Едигарян А. Предки наши, Шуши свободен. Ереван, 1997. 123 с.

24. Иран подготовил новое предложение по решению конфликта в Карабахе // ТАСС. 29.10.2020. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/9845875>.

25. Иран: Минская группа не смогла решить нагорнокарабахский вопрос // ИА REGNUM. 30.10.2020.

26. Иран и Карабахский конфликт / Иран и Южный Кавказ // Кавказский узел. 17.02.2018. URL: <http://www.kavkaz-uzel.eu/blogs/83781/posts/31921>.

27. Иран завершает строительство Худаферинской плотины на реке Аразчай // Day.Az. 24.04.2016. URL: <https://news.day.az/economy/773694.html>.

28. Каледжи В. Восемь принципов добрососедства: политика Ирана в отношении нагорно-карабахского конфликта. Международный дискуссионный клуб «Валдай»: Аналитика. 9 октября 2020 г. URL: <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/vosem-printsipov-dobrososedstva-politika-irana>.

29. Конституція Азербайджанської Республіки [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://static2.president.az/media/W1siZiIsIjIwMTgVMDMvMDkvY3dodDN2dzF0X00tvbnN0dXRpc3lhX1JVUy5wZGYiXV0?sha=83f38924a4086483>

30. Конституція Республіки Вірменія 1995 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.gov.am/u_files/file/Constitution/Constitution-hin.pdf.

31. Максименко І. В. Європейський Союз та врегулювання конфліктів: досвід та уроки для України [Електронний ресурс] / І. В. Максименко // Міжнародні відносини. Серія "Політичні науки". – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/issue/view/164.

32. Мамедов Ф. Иран вторгается в Азербайджан оружием паломников // [Haqqin.az](http://haqqin.az). 01.12.2017. URL: <https://haqqin.az/news/117537>.

33. Маркедонов С. Де-факто образования постсоветского пространства: двадцать лет государственного строительства. Ереван, 2012. 455 с.

34. Марутян В. У войны долгий след. Ереван, 1996. 213 с.

35. Мацієвський Ю. Етнічний конфлікт – вивчений феномен / Ю. Мацієвський. // Політичний менеджмент. – 2006. – №4. – С. 108–123.

36. Микаелян Г. Территориальные потери Арцаха в результате второй Карабахской войны (статистика и карты) // Кавказский Узел. 19.11.2020. URL: <https://www.kavkaz-uzel.eu/blogs/83781/posts/45972>.

37. Новости Карабахского конфликта. Режим доступа: <http://azamnews.com/istoriya-konflikta/karabah-konflikt-1918-1920-gg/> (дата обращения: 03.05.2021)

38. Орлова Т. В. Історія нових незалежних держав: Postsovieticum [навч. посібник] / Тетяна Володимирівна Орлова. - К.: Знання, 2010.- 487 с.

39. Пашаєва К. Ф. Внутрішньополітична трансформація Грузії на початку ХХІ століття / К. Ф. Пашаєва. // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. – 2018. – №21. – С. 139–147.

40. Пашаєва К. Ф. Теоретичні засади дослідження внутрішньополітичної трансформації Вірменії / К. Ф. Пашаєва. // Актуальні проблеми політики. – 2019. – №63. – С. 82 – 98.

41. Пашаєва К. Ф. Грузія в політиці Сполучених Штатів Америки щодо Південного Кавказу в постбіполярний період / К. Ф. Пашаєва. // Вісник

Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут. Політологія. Соціологія. Право». – 2019. – №4. – С. 84–88.

42. Петросян Р.А. На позициях защиты Арцаха. Ереван, 1997. 230 с.

43. Пушкарёв Л. Н. Классификация русских письменных источников по отечественной истории. М.: Наука, 1975. 282 с.

44. Рынков В. М. Периодическая печать: проблема дифференциации документальных и повествовательных источников / Ин-т истории СО РАН. URL: [http:// history.nsc.ru/snm/rynkov2.html](http://history.nsc.ru/snm/rynkov2.html) (Дата обращения: 10.12.2015)

45. Сажин В.И. К вопросу об ирано-азербайджанских отношениях // Институт Ближнего Востока сайт. 11.07.2014. URL: <http://www.iimes.ru/?p=21450>.

46. Старовойтова Г. В. «Национальное самоопределение: подходы и изучение случаев», М., 1999. 96 с.

47. Статут Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс] // Організація Об'єднаних Націй – Режим доступу до ресурсу: http://www.un.org.ua/images/UN_Charter_Ukrainian.pdf.

48. Стратегия национальной безопасности Республики Армения [Електронний ресурс] // Министерство иностранных дел Республики Армения – Режим доступу до ресурсу: <https://www.mfa.am/ru/security-anddefense>.

49. Ступишин В. П. Кто есть кто в России и в ближнем зарубежье. М., 1993. 783 с.

50. Цуциев А. Атлас этнополитической истории Кавказа (1774-2004). М.: Издательство «Европа», 2006. 228 с.

51. Четерян В. Малые войны и большая игра, Ереван. 2003. 126 с.

52. Шарашенидзе Т. Политика перезагрузки и ее влияние на Грузию / Т. Шарашенидзе. // В поисках путей нормализации российско-грузинских отношений, / Т. Шарашенидзе. – Тбилиси: Грузинский фонд стратегических и международных исследований, 2014. – С. 45–50.

53. Юнусов А. Азербайджан в начале XXI века: конфликты и потенциальные угрозы / А. Юнусов. – Баку: Институт мира и демократии, 2007. – 245 с.

54. Якубовський С. О. Принципи державного регулювання національної економіки в умовах глобалізації / С. О. Якубовський, Є. І. Масленников, В. В. Белякова. // Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. – 2017. – №22. – С. 65–69.

55. Якубовський С. О. Диверсифікація ринку природного газу ЄС та України в умовах транснаціоналізації міжнародного бізнесу / С. О. Якубовський. // Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. – 2017. – №22. – С. 18–21.

56. Ямсков А.Н. Традиционное землепользование кочевников исторического Карабаха и современный армяно-азербайджанский этнотерриториальный конфликт // Фактор этноконфессиональной самобытности в постсоветском обществе. Ред.: Олкотт М., Малашенко А. М.: Московский Центр Карнеги, 1998, С. 168-197.

57. Abrahamyan E. Geopolitical Implications Amid Armenia's Velvet Revolution [Електронний ресурс] / E. Abrahamyan, M. Ter-Oganesyan. // The National Interest. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://nationalinterest.org/feature/geopolitical-implications-amid-armenias-velvetrevolution-25823>.

58. Abushov K. Policing the near abroad: Russian foreign policy in the South Caucasus / K. Abushov. // Australian Journal of International Affairs. – 2009. – №2. – P. 187–212

59. Alieva L. Resolution of the Nagorno Karabakh Conflict: Hostage to Unfavorable Power Balance and Internal Political Stagnation / L. Alieva. // PostSoviet Conflicts Revisited / L. Alieva. – Bern: Peter Lang, 2013. – P. 63–82.

60. Aprasidze D. 25 Years of Georgia's Democratization: Still Work in Progress / D. Aprasidze. // 25 Years of Independent Georgia. Achievements and

Unfinished Projects / D. Aprasidze. – Tbilisi: Ilia State University & KonradAdenauer-Stiftung, 2016. – P. 91–129.

61. Babayan N. The European Union's Democracy-building Efforts in Conflict-affected States in the South Caucasus [Электронный ресурс] / N. Babayan. // International IDEA. – 2016. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/eu-democracy-building-effortsin-conflict-affected-states-in-the-south-caucasus.pdf>.

62. Bader M. Understanding Party Politics in the Former Soviet Union: Authoritarianism, Volatility and Incentive / M. Bader. // Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization – 2009. – №2. – P. 100–120.

63. Barner–Berry C. The politics of change. The transition of former Soviet Union / C. Barner–Berry, C. A. Hoby. – New York: St. Martin`s Press, 1995. – 360 p.

64. Berglund C. Redefining the Nation: From Ethnic Fragmentation to Civic Integration? / C. Berglund, T. Blauvelt. // 25 Years of Independent Georgia: Achievements and Unfinished Projects / C. Berglund, T. Blauvelt. – Tbilisi: Ilia State University & Konrad-Adenauer-Stiftung, 2016. – P. 11–55.

65. Bertelsmann Transformation Index 2003. Armenia [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: https://www.btiproject.org/content/en/downloads/reports/country_report_2003_ARM.pdf

66. Chapichadze K. The US South Caucasian Policy Under Donald Trump / K. Chapichadze. // Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem. – 2018. – №1. – P. 55–60.

67. Chehabi H. E., J. Linz J. Sultanistic Regimes / H. E. Chehabi, Linz J. – London: The Johns Hopkins University Press, 1998. – 296 p.

68. Collins K. Clans, pacts, and politics in Central Asia / K. Collins. // Journal of Democracy. – 2002. – №3. – P. 137–152.

69. Dawisha K. The Making of Foreign Policy in Russia and the New States of Eurasia / K. Dawisha, S. F. Starr. – New York: Routledge, 1995. – 376 p.

70. Delcour L. The Internal-external Nexus in the Eastern Partnership: Consequences of the EU's Crisis for the South Caucasus / L. Delcour, H. Kostanyan. // *Geopolitics and Security: A New Strategy for the South Caucasus* / L. Delcour, H. Kostanyan. – Tbilisi: Konrad-Adenauer-Stiftung Regional Program South Caucasus, 2018. – P. 207–230.

71. Farajirad A. Russia's Foreign Policy toward the Caucasus under Vladimir Putin / A. Farajirad, A. Khezerzade. // *Central Asia and the Caucasus*. – 2010. – №4. – P. 20–40.

72. Fish M. S. The Impact of the 1999–2000 Parliamentary and Presidential Elections on Political Party Development / M. S. Fish. // *The 1999–2000 Elections in Russia Their Impact and Legacy* / M. S. Fish. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – P. 186–212.

73. German T. Heading west? Georgia's Euro-Atlantic path / T. German. // *International Affairs*. – 2015. – №3. – P. 601–614.

74. Giragosian R. Promise and Peril: the Armenia-Russia-Iran Axis / R. Giragosian. // *Geopolitics and Security. A New Strategy for the South Caucasus* / R. Giragosian. – Tbilisi: Konrad-Adenauer-Stiftung Regional Program South Caucasus, 2018. – P. 177–206.

75. Guliyev F. Oil Wealth, Patrimonialism, and the Failure of Democracy in Azerbaijan / F. Guliyev. // *Caucasus Analytical Digest*. – 2009. – №2. – P. 2–5. 140. Guliyev F. Post-Soviet Azerbaijan: Transition to Sultanistic Semiauthoritarianism? An Attempt at Conceptualization / F. Guliyev. // *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*. – 2005. – №3. – P. 393–435.

76. Hamowy R. *The Encyclopedia of Libertarianism* / R. Hamowy. – Thousand Oaks: SAGE Publications, 2008. – 664 p.

77. Heinrich A. The Formal Political System in Azerbaijan / A. Heinrich. // *Caucasus Analytical Digest*. – 2011. – №24. – P. 2–5.

78. Pashaieva K. F. Sultanism and Semi-Authoritarianism in Post-Soviet Azerbaijan / K. F. Pashaieva. // *Odesa National University Herald. Sociology and Politics*. – 2018. – №2. – P. 105–114.

79. Pashaieva K. Energy Resources of the South Caucasus Region: the Political and Security Dimensions / K. Pashaieva. // *Politicus*. – 2019. – №5. – P. 54 – 58.

80. Pashaieva K. Azerbaijan and the Security Complex of the South Caucasus / K. Pashaieva. // *Reality of Politics. Estimates – Comments – Forecasts*. – 2020. – P. 13–29.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Центральний Кавказ і Середня Азія. Нагорний Карабах становить єдине ціле з Азербайджанською Республікою.

Нагорний Карабах і окуповані території станом на 2006 рік.

Нагорний Карабах і окуповані території

